

MEDIERNA OCH DET OFFENTLIGA SAMTALET

Redaktör: Maria Elliot

Rapporter från DJM • Nr 1/2019
Centrum för demokrati, journalistik och medier

Medierna och det offentliga samtalet
Redaktör: Maria Elliot

Rapporter från DJM Nr.1/2019
ISBN 978-91-88898-96-8

© DJM och författarna

Centrum för demokrati, journalistik och medier (DJM)
Institutionen för medier och journalistik • Medieinstitutet Fojo
Linnéuniversitetet

Innehåll

Förord	4
1. Opinionsbildningen i de sociala medierna	6
<i>Tobias Bromander</i>	
2. Det parallella livet online: Om nätgemenskap och destruktivitet i det dunkla	13
<i>Emma Ricknell</i>	
3. Så kan kampen mot desinformation föras	20
<i>Annelie Frank</i>	
4. Det offentliga samtalet och problemet med "falska nyheter"	22
<i>Kristoffer Holt</i>	
5. "Händer det något stort får man veta det på Facebook"	30
<i>Maria Elliot</i>	
6. Crowdsourcing som en demokratisk lösning	37
<i>Kersti Forsberg</i>	
7. Språket inte enda hindret för inkludering i offentliga samtal	44
<i>Inga-Lill Bengtsson, Mohamad Kanina, Sofyan Aswad, Moira Ugglå och Shawana Badat</i>	
Författarna	49

Förord

Det offentliga samtalet är ett nödvändigt villkor för ett demokratiskt samhälle. Detta samtal äger huvudsakligen rum i medierna. Men de senaste decenniernas digitalisering av medievärlden har medfört att villkoren för det medierade offentliga samtalet har förändrats radikalt.

I denna rapport från Centrum för demokrati, journalistik och medier (DJM) vid Linnéuniversitetet presenteras ett antal perspektiv på detta. DJM är ett samarbete mellan institutionen för medier och journalistik och Medieinstitutet Fojo och utgör en kunskapsplattform med fokus på frågor som gäller mediernas betydelse som forum för det offentliga samtalet och deras ansvar för att förmedla underlag för medborgarnas omvärldskunskap.

I denna antologi finns följaktligen både forskare och journalister representerade som författare. Författarna har samma utgångspunkt – det demokratiska offentliga samtalet i det digitala medielandskapet – men de tar fasta på olika aspekter och belyser problematiken från olika håll.

Tobias Bromander inleder med att i kapitel 1 ge en översikt över både de möjligheter och de risker som inträdet i den digitala medievärlden medfört för det offentliga samtalet och demokratin. Digitaliseringen och de sociala medieplattformarna öppnar för ett bredare deltagande i opinionsbildningen men har också skapat nya utmaningar: ökad konkurrens om talutrymme, förekomst av hat och hot på nätet och en lägre tröskel för spridning av desinformation.

I kapitel 2 diskuterar Emma Ricknell en av de mer problematiska konsekvenserna av den digitala kommunikationsteknologin: Uppkomsten av nätgemenskaper utanför det offentliga samtalet där extrema och i vissa fall direkt demokratifientliga åsikter ges utrymme att växa sig starka och få bekräftelse av de övriga deltagarna. Författaren pekar på flera risker med sådana ekokammarer, bland annat att de kan leda till att identifikationen och lojaliteten med det demokratiska samhället undermineras.

Kapitlen 3 och 4 belyser problematiken med falska nyheter, eller desinformation. I kapitel 3 tar Annelie Frank sin utgångspunkt i att det är nödvändigt att motarbeta desinformation i nyhetsförmedlingen om inte en av de grundläggande förutsättningarna för det offentliga samtalet – människors omvärldskunskap – skall deformeras. I kapitlet redovisar hon förslag på ett antal motåtgärder som inbegriper flera olika sektorer av samhällslivet: skolan, lagstiftningen, journalistutbildningen, public service-medierna, presstödet och forskningen.

Problemet med förekomsten av falsk information som underlag för människors omvärldskunskap är inte nytt. Det har varit en angelägen fråga för tänkare och filosofer sedan lång tid tillbaka. Mot bakgrund av detta problematiserar

Kristoffer Holt i kapitel 4 dagens nyvaknade intresse för falska nyheter inom såväl journalistiken som politiken och forskarsamhället. Författaren ifrågasätter också grunden för bedömningen av de medier som betecknas som otillförlitliga och framhåller att en alltför illa underbyggd kritik av fenomenet falska nyheter riskerar att förstärka problemet i stället för att lösa det.

Mediernas avgörande roll som förmedlare av underlag för omvärldskunskap tas även upp av Maria Elliot i kapitel 5, men med en annan infallsvinkel. Författaren pekar på de nya villkor som både nyhetspublik och nyhetsmedier möter i dag och som får konsekvenser för möjligheten att bilda sig en uppfattning om omvärlden. Den digitala nyhetsjournalistiken prioriterar okomplicerade nyheter, användningen av de sociala medierna som nyhetskälla riskerar att leda till en ensidig nyhetsdiet, och de digitalt anpassade användningsmönster som nu börjar växa fram i publiken riskerar att resultera i en fragmentariserad omvärldskunskap som blir svår att tillämpa i praktisk handling, till exempel deltagande i det offentliga samtalet.

I kapitel 6 belyser Kersti Forsberg ytterligare en aspekt av mediernas betydelse för människors kunskap om omvärlden. Det demokratiska samtalet är beroende av att människor är insatta i de aktuella samhällsfrågorna, men den kvalitetsjournalistik som har som syfte att förklara världen har i dag svårigheter att nå fram till publiken. Författaren diskuterar olika strategier som möjliggjorts av digitaliseringen och som kan användas för att övervinna dessa hinder. Genom att låta publiken bli medskapande i nyhetsrapporteringen, genom att hitta betalningsmodeller som både bygger på och stimulerar publikens engagemang och genom att utveckla nya journalistiska presentationsformer skulle medierna kunna återerövra publiken.

I kapitel 7 redovisas ett konkret exempel på hur medierna kan nå grupper som normalt är exkluderade från det offentliga samtalet. *Kb Mosaik* är en gratis trespråkig lokaltidning som ges ut både på papper och digitalt och som har nyanlända som huvudsaklig målgrupp. I kapitlet redovisar redaktionen för *Kb Mosaik* bakgrunden till projektet och vad man vill uppnå med verksamheten. Författarna framhåller att språket inte är det enda hindret för nyanlända när det gäller deltagande i det offentliga samtalet. Bristfälliga kunskaper om det svenska samhället och de svenska medierna bidrar också till exkludering.

Redaktören

1 Opinionsbildningen i de sociala medierna

Tobias Bromander

Det är genom offentliga samtal som samhällen förändras och utvecklas. Utvecklingen av datorer, mobiltelefoner och surfplattor har tillsammans med framväxten av olika sociala medier inneburit helt nya möjligheter för människor att kommunicera med varandra. För den som är intresserad av politik och samhällsfrågor har det aldrig varit lättare att delta i det offentliga samtalet. Visserligen är chansen att bli invald i Sveriges riksdag liten, men möjligheten att göra sin röst hörd och att bedriva opinionsbildning har aldrig varit större. Egentligen kräver det endast en dator, wifi och ett Facebookkonto (samt några Facebookvänner, förstås).

Om du tidigare var arg över någonting fick du skriva en insändare i tidningen, ställa dig på stadens torg eller gå med i ett politiskt parti. Alternativen till de traditionella medierna var få. För den samhällsintresserade medborgaren är i dag dennes Facebookkonto en egen *DN*-debattsida. Människors ändrade livsmönster och ny teknik har inneburit att det offentliga samtalet successivt flyttat ut från gator och torg och i stället mer och mer flyttat in i den digitala världen. Massmedierna blir allt mer digitaliserade, och de svenska partierna anpassar sig efter den nya ordningen. I valrörelser läggs allt mindre resurser på valtal i städer, och i vissa fall prioriteras också de traditionella valstugorna bort. Detta görs av det enkla skälet att de inte bedöms vara tillräckligt effektiva. I stället väljer partierna att satsa allt mer på sociala medier. Sett utifrån partiernas perspektiv är möjligheten att snabbt och kostnadseffektivt nå många människor den allra största fördelen. Teknikutvecklingen är dock inte oproblematisk. Magrethe Vestager, EU:s konkurrenskommissionär, anser till och med att företag som Facebook och Google är ett hot mot demokratin (Törnwall 2018).

I detta kapitel problematiseras de hot men också de möjligheter som teknikutvecklingen för med sig ur ett demokratiperspektiv. Med varje möjlighet följer också en risk. I takt med att den liberala demokratin digitaliseras uppkommer nya samhällsutmaningar och även mänskliga beteenden som vi tidigare inte varit varse. Kapitlet kommer fortsättningsvis att ha sitt fokus på tre möjligheter med tillhörande risker som den allt mer digitaliserade opinionsbildningen och det offentliga samtalet står inför.

Alla är inbjudna i det offentliga politiska samtalet, men få människor kan delta

Den första – och kanske den största – möjligheten som teknikutvecklingen in-
neburit är att demokratin, i alla fall i teorin, ges möjlighet att nå sin fulla poten-
tial. En av deltagardemokratins tankar är att du som medborgare opponerar
dig om du upplever att någonting är fel samt argumenterar för en förändring
som kan leda till ett bättre samhälle. Normativt är det eftersträvansvärt att så
många medborgare som möjligt engagerar sig i det samhälle som de själva bor
och verkar i. Sociala medier är verktyg som förenklar för människor att göra
sin röst hörd i de frågor som engagerar dem. Det kan vara allt från starka ideo-
logiska åsikter om hur samhället skall organiseras till vardaglig frustration över
att bussen ännu en gång inte kom i tid när du var på väg till jobbet. Ett av de
största hoten mot demokratin är därför att människors politiska engagemang
urholkas. I ett längre perspektiv ökar också risken för auktoritärt styrelseskick
om medborgarna blir allt för passiva. Sociala medier förstärker möjligheten till
ett aktivt medborgarskap och ger samtidigt möjlighet för människor att influera
och påverka andra människor.

Egentligen finns det få begränsningar. För en enskild individ är det mycket
svårt att få ett debattinlägg publicerat i något av de traditionella nyhetsmedier-
na, men alla kan skriva och publicera inlägg på Facebook eller i en blogg. Möj-
ligheten till samhällsförändring skall inte överdrivas, men det finns många
exempel på enskilda insatser som startat inte obetydliga samhällsdebatter och
engagemang. Ett exempel är metoo-rörelsen som startade år 2017 på Twitter.
Uppmaningen till andra människor var att dela med sig av sina berättelser om
sexuella trakasserier. Hashtagen #metoo blev snabbt viral och svepte över
hela världen. Ett annat exempel är Ice Bucket Challenge som startades 2014.
Huvudpersonen spelade in en video där hen får en hink med iskallt vatten över
sig för att sedan utmana andra personer. Syftet var att samla in pengar till ALS-
forskningen. Utmaningarna fick snabbt spridning på sociala medier. Metoo
och Ice Bucket Challenge är exempel på rörelser och engagemang som aldrig
hade kommit till stånd utan sociala medier.

En baksida av de möjligheter som sociala medier erbjuder för opinionsbild-
ning är att det kanske endast är i teorin som alla människor kan göra skillnad.
Betydelsen av offentliga personer för att väcka opinion på sociala medier skall
inte underskattas. Många gånger krävs det att en offentlig person startar eller
uppmärksammar en händelse för att den skall få en stor spridning. I exemplet
med metoo-rörelsen var det den amerikanska skådespelerskan Alyssa Milano
som startade uppropet. Kännedomen om Ice Bucket Challenge spreds också
genom kända personer som Taylor Swift, Steven Spielberg och Bill Gates.

Det är naturligtvis inte enbart kända personer som kan skapa politisk opi-
nion. En av styrkorna med sociala medier är möjligheten att generera en stor
spridning av ett budskap. Det var inte en enskild människas berättelse som gav
metoo-rörelsen dess politiska sprängkraft. I stället var det de hundratals berät-
telserna och dess samstämmighet som förde upp frågan om sexuella trakasse-
rier högst upp på dagordningen. I den bästa av världar väcker politisk opinion
på sociala medier också mod bland människor. Om du vågar berätta din histo-

ria så vågar förhoppningsvis jag berätta min. Genom sociala medier upptäcker vi att vi inte är ensamma om våra berättelser.

Styrkan med sociala medier är att människor enkelt kan ansluta sig till en rörelse och sprida dess budskap vidare i sitt kontaktnät. Många gånger ligger styrkan i att många personer sluter upp och uppmärksammar en händelse. Enkelheten till trots är det svårt för mig att göra min röst hörd i den offentliga debatten i sociala medier. I en tid där alla människor kan ikläda sig rollen av opinionsbildare och samhällsgranskare ökar också konkurrensen om talutrymmet. Inte minst är detta ett problem för de etablerade partierna. Anammandet av teknikutvecklingen skapar ett mediebrus som blir allt svårare att tränga igenom. Paradoxalt nog kan det i dag vara svårare att nå ut med ett budskap än tidigare. Viktiga budskap försvinner således bland andra viktiga (och oviktiga) samhällsfrågor.

En nackdel med teknikutvecklingen är att personliga möten allt mer uteblir. Inte sällan motiverar partier och politiker sina beslut att använda sociala medier med att "det är där väljarna är". Där är det dock svårt att uppnå tvåvägskommunikation. Interaktionen på nätet når sällan upp till fördelarna med fysiska möten. Många gånger tror också partierna att de ägnar sig åt tvåvägskommunikation medan de i själva verket bedriver en traditionell envägskommunikation. Väljarna kan visserligen reagera på det politiska budskapet genom att skriva kommentarer på partiernas sociala mediekonton, men steget är långt till att efterlikna fysiska möten. I viss mån finns det också en övertro på idealet att alla vill och kan vara med i politiska diskussioner på sociala medier. I mångt och mycket är det i praktiken en arena för politiker, makthavare och offentliga personer.

Alla är välkomna i debatten så länge de inte tycker fel

En betydande nackdel med sociala medier är att de inte alls är så inkluderande som många önskar. Tvärtom är spridningen av näthat och näthot den största utmaningen för opinionsbildning och politisk debatt på internet. Avskildheten bakom ett tangentbord gör att många människor går över gränser på ett sätt som de inte skulle ha gjort vid ett fysiskt möte. Det är ett jättestort problem att etik och moral suddas ut i digitala konversationer. Många gånger försvaras till synes odiskutabla överträdelser med att diskussionen "har högt i tak". Begreppet används dock felaktigt, då högt i tak innebär att olika åsikter tillåts komma fram och att de bemöts med respekt och underbyggda motargument. Exempelvis går det aldrig att få en så kallad nätkrigare att förstå andra perspektiv eller att resonera på ett annat sätt. Oavsett hur mycket kraft du lägger ned kommer en sådan person inte att vika en tum från sin utgångsposition.

Missförstånd uppstår lättare med det skrivna ordet. I en muntlig diskussion är det enklare att ytterligare förklara en ståndpunkt eller nyansera ett resonemang. Kroppsspråk ger också diskutanterna ledtrådar som underlättar tolkningen av orden. Det är helt enkelt svårare med skriftlig kommunikation än med verbal kommunikation. Det är svårt att få till stånd konstruktiva dialoger och debatter i sociala medier, där tekniken är alltför snabb. Snabba repliker leder till att eftertänksamheten blir lidande till förmån för impulsivitet och af-

fekt. Risken är därför stor att debatterna blir alltför onyanserade och styrda av känslorargument. Konsekvensen blir bland annat att konfliktnivån eskalerar mycket snabbare i de sociala medierna än på andra arenor.

Ett exempel är Annie Lööf. Centerpartiets partiledare fick utstå en mycket stark hatstorm på internet efter det att partiet förhandlat med Socialdemokraterna. I den svekdebatt som följde på beslutet att rösta för Stefan Löfven i riksdagens tredje statsministeromröstning skedde ett flertal övertramp och retoriken var stundtals mycket aggressiv. Kristdemokraternas Sara Skyttedal beskrev uppgörelsen på Twitter med orden "Klåpare. Bedragare. Quisslingar". En representant för Sverigedemokraterna i Torsby delade en bild på Christer Pettersson på Facebook med meddelandet "Christer Pettersson, var är du när Sverige behöver dig?". Det allt mer eskalerande näthatet dämpar människors mod och vilja att debattera samhällsfrågor offentligt. Det är stor skillnad mellan att diskutera politik i goda vänners lag och att öppet delge sina åsikter på Facebook. Digitala fotspår gör att mina åsikter är tydliga på sociala medier. Bara genom att trycka på en "likeknapp" har jag gett en ledtråd om mina politiska åsikter.

Det är inte enbart näthat och näthot som kväver människors lust och engagemang i att diskutera politiska frågor offentligt. Inte sällan kritiserar opinionsbildare på sociala medier för att vara alltför politiskt korrekta och för att upprätthålla en alltför smal så kallad åsiktskorridor. Sett ur ett demokratiskt perspektiv är detta lika missgynnande för ett samhälle som förekomsten av hat och hot. Om den offentliga debatten endast har utrymme för vissa politiska åsikter och tränger undan dem som anses ha fel utgångspunkter kommer värdefulla perspektiv och inspel att gå förlorade och diskussionernas kvalitet kommer att bli lidande. De personer som uttrycker andra åsikter, argument eller lösningar utöver de som i förväg är etablerade och accepterade riskerar att snabbt bli ifrågasatta och stigmatiserade som okunniga.

Alla blir opinionsbildare, men få ställer kritiska frågor

Om alla Facebookkonton har funktionen som debattsida blir alla människor också potentiella opinionsbildare i någon mening. Massmediernas makt över dagordningen och nyhetsinnehållet gav dem tidigare rollen som gatekeepers över det offentliga samtalet. Teknikutvecklingen har på så sätt avreglerat möjligheten till opinionsbildning. En negativ konsekvens av utvecklingen har blivit att kraven på underbyggda argument och belägg också har sjunkit. Jag behöver inga fakta eller kunskaper för att kunna delta i en diskussion. Aldrig tidigare har kritiskt tänkande varit ett mer eftersträvt ideal. Ett problem kan vara att alla människor i dag kan publicera på nätet, men alltför få är journalistiskt skolade i medie- och informationskunnighet. I dag kan vem som helst tycka vad som helst i vilken fråga som helst.

Etableringen av användandet av sociala medier bland medborgarna medför också en ökad spridning av desinformation, så kallade *fake news*. Teknikutvecklingen innebär stora möjligheter också för dem som vill sprida rädsla och osäkerhet. Att förmedla påhittade nyheter kan vara mycket effektivt. En felaktig uppgift som upprepas tillräckligt många gånger kan till slut etableras som en sanning. Inför Europaparlamentsvalet 2019 har EU-kommissionen bland annat

uppmanat Facebook att skärpa kontrollen av politisk desinformation (Palme 2018). Rädslan är stor att valet skall påverkas av en utomstående statsmakt. I nyhetsflödet på internet kan det vara svårt att skilja det som är sant från det som är falskt och påhittat.

Ett exempel är Storbritanniens folkomröstning 2016 om ett fortsatt EU-medlemskap. Den mycket framgångsrika kampanjen Vote Leave byggde hela kommunikationsstrategin på att fokusera på sociala medier och föra fram budskapen 1) att kostnaden för Storbritanniens EU-medlemskap motsvarar nybyggnationen av ett nytt sjukhus varje vecka, samt 2) att Turkiet inom en snar framtid kommer att bli medlem i EU. Problemet var dock att båda påståenden var långt ifrån sanna. Vote Leve byggde medvetet på människors rädsla och okunskap.

Människor måste kunna källkritiskt granska de nyhetsuppgifter som når dem. Det räcker dock inte med enbart kritiskt tänkande. En minst lika viktig resurs är tid för att kunna faktagranska uppgifter. Men bristen på tid gör att det inte är möjligt att granska all information. Extra problematiskt blir det när politiska företrädare inte föregår med gott exempel utan i stället sprider felaktiga uppgifter. Ett exempel är USA:s president Donald Trump, som i ett uttalande på Twitter refererade till ett terrorattentat i Sverige. Tweeten "Last night in Sweden" blev snabbt viral på grund av att den händelse som president Trump refererade till inte hade inträffat i verkligheten. Möjligen kan vi skratta åt exemplet, men det är ett problem för demokratin och samhällets utveckling om dess politiska företrädare blandar ihop dikt och sanning.

Massmedierna utgör en hörnsten i demokratin och en av dess viktigaste uppgifter är att granska de politiska makthavarna. Om politiker och politiska partier i en allt större utsträckning kommunicerar genom sociala medier försvåras journalistikens möjligheter att ställa kritiska frågor. Sett ur ett politiskt partis ögon finns alltid risken för kritiska frågor och oönskade gestaltningar när massmedierna används som kommunikationskanal. I relationen mellan politiker och medier finns det alltid ett osäkerhetsmoment, vilket delvis uteblir när partierna kommunicerar genom egna kanaler. I mångt och mycket är det journalistikprofessionen och dess ideal som upprätthåller den kritiska samhällsgranskningen. Problemet skall inte överdrivas, men det finns en demokratisk risk med att journalistiken får en mindre betydande roll som granskare av politisk makt.

Fortfarande är några av de viktigaste inslagen i en valrörelse de partiledardebatter och utfrågningar som genomförs av de etablerade massmedierna. De möjligheter till opinionsbildning som de sociala medierna erbjuder innebär att den politiska debatten fortsätter på nätet efter det att TV-kamerorna släcks ned. Den efterföljande politiska diskussionen i de sociala medierna är minst lika viktig som själva TV-debatten. Detta blir allt mer uppenbart när det offentliga samtalet flyttar ut på nätet. Ett demokratiproblem är dock att denna debatt många gånger är oredigerad och saknar spelregler. Att skrika högt kan vara mer effektivt än att föra fram resonemang. Att numerärt vara många personer eller konton som går i polemik och argumenterar för ett tydligt budskap kan också vara en mycket effektiv strategi. En stor risk med internet är den möjlighet att kunna sprida oro som den tekniska utvecklingen fört med sig. Förekomsten av automatiserade konton, så kallade botar, ökade i samband med

riksdagsvalet 2018 (FOI 2018). Syftet med dessa är att påverka den politiska opinionen i en viss inriktning.

Avslutning

Vilken typ av samhällsutveckling krävs för att kunna bibehålla de demokratiska fördelar som har diskuterats ovan, och också eliminera de nackdelar som följer av teknikutvecklingen? Frågan är nästan omöjlig att svara på, och det finns inga kortsiktiga lösningar. Dock finns det flera områden som har extra stor betydelse för hur framtidens samhällsmedborgare kommer att uppträda gentemot andra människor.

Allting börjar, som så ofta, i hemmet. För det första är det föräldrarna som har i uppgift att uppfostra den kommande generationen. Goda värderingar och attityder krävs för att barn skall kunna socialiseras in i en hemmiljö präglad av respekt för andra människor och åsikter. Det räcker inte med att grundläggande demokratiska värderingar präglar skolans arbete – föräldrarna måste ta ett större ansvar än tidigare för att exempelvis näthat och näthot skall minska i framtiden.

För det andra krävs ett större fokus på bildning och på skolans demokratiska uppdrag. I samhällsdiskursen förekommer knappt diskussioner om bildning. Varje del i utbildningssystemet måste arbeta för att stärka människors kritiska tänkande, deras förmåga att problematisera samt att kunna ifrågasätta det för-givettagna. Också inom skoldebatten behöver fokus skiftas. Från att nästan uteslutande ha gällt elevernas resultat behöver också debatten handla om deras demokratiska kompetens. Varje människa behöver utbildas i liberala demokratiideal. Framför allt handlar det om respekt för mänskliga rättigheter, alla människors lika värde och okränkbarhet samt förståelse för andra livssituationer. På detta område behöver läroplaner och styrdokument tydligare omsättas i praktiken.

För det tredje behövs tydligare lagstiftning och mer resurser för att förhindra kränkningar på nätet. Det kommer alltid att finnas människor som begår överträdelse, och dessa behöver lagföras för demokratin skall upprätthållas. Teknikutvecklingen kommer inte att avstanna och nya möjligheter kommer att uppstå för dem som vill sprida oro och osäkerhet. För att förhindra nätverk av trollfabriker krävs också ett internationellt polis- och underrättelsearbete.

För det fjärde behöver kvalitetsjournalistiken prioriteras högre bland såväl medborgare som etablerade nyhetsredaktioner. Människor behöver också ytterligare stärka sina källkritiska perspektiv. Behoven av digitala granskningstjänster som Medieinstitutet Fojos Faktajouren och tidningen *Metros* Viralgranskaren kommer också att öka. Det gamla talesättet om att demokratin måste återerövas varje dag är lika relevant i dag som tidigare, och det är du och jag som måste gå före och göra jobbet. Alla nackdelar till trots är det viktigt att påminna om alla de möjligheter som sociala medier bidrar med till demokratin och det offentliga samtalet. Dess öppenhet och tillgänglighet är den bästa medicinen som kan ges till en demokrati som är ifrågasatt.

Litteraturreferenser

- Palme, Susanne (2018): "EU kräver krafttag mot falska nyheter". *Sverige Radio*, 2018-12-05.
- Törnwall, Mikael (2018): "EU-toppen oroad: Hot mot grunden i demokratin". *Svenska Dagbladet*, 2018-03-20.
- Fernquist, Johan, m.fl. (2018): *Botar och det svenska valet. Automatiserade konton, deras budskap och omfattning*. Stockholm: Totalförsvarets forskningsinstitut.

2 Det parallella livet online: Om nätgemenskap och destruktivitet i det dunkla

Emma Ricknell

Invandringen har kastat in vårt land i en oundviklig systemkollaps och Sverige raderas från kartan. Glöm den vackra svenska naturen, våra fina, rena städer, våra traditioner och vår kultur. Glöm Sveriges kvinnor, som får vänja sig vid våldtäkt, förtryck och underkastelse. Glöm Sveriges män, som redan är så svaga och oförmögna att stå emot de krafter som förstör landet. Allt kommer att slås i spillror.

Ovan återges en vanligt förekommande uppfattning om Sverige. Vanligt förekommande i bemärkelsen att detta narrativ om ett Sverige i kollaps cirkulerar och diskuteras på nätet, dag ut och dag in. Men även om den negativa bilden av Sverige är enkel att söka upp på nätet, via bloggar, internetforum, sociala medier eller alternativa nyhetssiter, är det inte *allas* upplevelse av internet som, mer eller mindre, präglas av den. För många kan denna uppfattning om Sverige kännas oerhört främmande och som något som hör till samhällets mest extrema ytterkant.

Och visst är det så, att trots en betydligt råare ton i den offentliga debatten bara under de senaste åren utspelar sig de grövsta diskussionerna online med utgångspunkt i den väldigt mörka bilden av Sverige mer i det fördolda, även om tusentals deltar. I dagens fragmenterade medielandskap, som gett upphov till att vi måste sortera i kaoset, kan flera narrativ existera samtidigt. Men de existerar under olika teknologiska förutsättningar och med väldigt olika utfall. Där ett starkt expanderat utbud av plattformar för informationsspridning utmanar traditionella mediers roll och breddar själva debattarenan, är offentlighet inte nödvändigtvis vare sig ett mål eller ens en önskan längre. På sikt kan det ha negativa följder ur demokratisk synpunkt. I det här kapitlet kommer jag att ge en överblick över det rörliga målet nätgemenskap och dess konsekvenser när åsikterna som binder samman medlemmarna är extrema.

Tillhörighet och val(frihet)

I början av 2000-talet, då internetanvändandet världen över verkligen började ta fart, fanns det många som var väldigt optimistiska inför vad som höll på att ske. Genom dess möjligheter att stärka individen och dess frihet, öka deltagan-

det och skapa tidigare i det närmaste otänkbara möjligheter för kontakt mellan människor över nationsgränserna fann man i internet potential för en omvälvande demokratiserande kraft på global skala. Internet, hoppades man, skulle kunna realisera en gemensam global offentlighet.

I dag, nästan tjugo år senare, är det enkelt att konstatera att vi människor är mer sammankopplade via nätet än någonsin. Sociala medier och andra tjänster är del av vår vardag och utbudet av information tillgängligt via internet har exploderat. Det finns en rad exempel på positiva effekter av denna enorma expansion och de ständigt ökande möjligheterna till social interaktion. Ta till exempel det massiva onlineuppslagsverket Wikipedia, som uppdateras av användare på frivillig basis och är fritt tillgängligt för alla med en uppkoppling. Sociala medier har även spelat en viktig roll för möjligheten att mobilisera folkligt motstånd, till exempel under arabvåren och Euromajdan-protesterna i Ukraina.

Dessa positiva exempel och de väldigt höga förväntningarna till trots vill jag hävda att den dominerande utvecklingen går i rakt motsatt riktning. Ett ökat utbud av den information vi vill ta del av, och hur vi vill göra det, betyder inte alls ökad frihet. Den mängd information och kunskap som görs tillgänglig på internet varenda dag går knappt att mäta, men mer information ökar inte vår förståelse av världen. I stället gör den världen ständigt mer komplex och tvingar oss att välja mer. Större krav på selektivitet i ett kaosartat informationslandskap lägger större vikt vid våra egna preferenser och förmågor. Vi sätter i dag ihop vår egen mediediet, väljer vilka människor vi vill ha kontakt och utbyta information med, och tack vare algoritmer förstärks vår individuella upplevelse av internet, till exempel när det gäller våra internetsökningar och val av underhållning. Tanken att internet skulle kunna skapa en global gemenskap har alltså till viss del bytts ut mot en ständigt ökande personlig av varje användares onlineupplevelse.

Utvecklingen mot en individuell upplevelse av internet har olika kommersiella intressen i bakgrunden, men samtidigt är det inte förvånande att människor i en tid som präglas av en så pass hög grad av valfrihet söker förenkling, struktur, förutsägbarhet och en känsla av tillhörighet. Vi har som människor trots allt en begränsad kapacitet att hantera information. En annan, högst mänsklig egenskap är att vi vill vara del av en social gemenskap. I dag är det i stor utsträckning på nätet vi söker upp den gemenskapen. Men inte vilken gemenskap som helst. Vi söker oss till likasinnade i avseendet bakgrund och åsikter, precis som vi tenderar att föredra att ta del av information som bekräftar vår egen verklighetsuppfattning.

När forskare försöker fånga denna relativt nya och ständigt pågående utveckling av människors önskan av att känna tillhörighet och vara del av en gemenskap online har vissa använt begreppet *electronic tribes* för att analysera informella grupperingar online. En liknelse görs alltså med dåtida stamsamhällen, eller en stamkultur, och en tillbakagång till dessa fast i ny form. En *electronic tribe* i detta sammanhang utgörs av deltagare som samlas kring ett gemensamt syfte och ett etablerat sätt att dela information och kommunicera via. I en utvecklad form kan kommunikationen vara sådan att en egen vokabulär används, både i form av ord och uttryck och i bildform som *memes*, där det sistnämnda kan representera flera lager av olika idéer, ironier och åsikter som en

utomstående kan ha svårt att dechiffrera. Begreppet står i kontrast till den tidigare idén om att internet utökar möjligheten att skapa beständiga gemenskaper som går att jämföra med hur vi traditionellt har organiserat oss, till exempel inom civilsamhället, och belyser i stället flyktigheten i gemenskap online och den roll teknologin spelar för att skapa elektronisk interaktion mellan människor.

Teknologi och utfall

I det oerhört diversifierade utbudet av möjligheter att engagera sig i olika sociala grupperingar på nätet har de teknologiska förutsättningarna vidare väldigt stor betydelse för upplevelsen och hur socialiseringen online ser ut. En viktig faktor i den här kontexten är den divergerande utvecklingen mot att vår person offline förflyttas till att existera även online, medan det finns många olika möjligheter att existera och agera anonymt på nätet. I verkligheten befinner sig få människor enbart inom en av dessa två kategorier på nätet, men i syfte att illustrera dess ytterligheter kan man exemplifiera den första med Facebook och det andra med ett anonymt, omodererat onlineforum som amerikanska 4chan. Användarnas beteende på Facebook går mot alltmer ökad transparens i avseendet att det skall kunna spåras till en persons verkliga identitet och att våra val och preferenser lagras och har, tack vare dess oerhörda omfång, ett stort både forskningsmässigt och kommersiellt värde. En användares beteende på ett av nätets anonyma forum, däremot, försvårar spårning, lagring och, i förlängningen, ansvarsutkrävande. Även om det blivit svårare att bedriva storskalig forskning utifrån offentlig Facebook-data, är tillgången till ett flera år gammalt "gilla"-klick för en viss användare via någon av de mest populära plattformarna mer tillgängligt jämfört med ett onlineforum som 4chan, som saknar ett officiellt arkiv och i stället existerar i ett konstant förgängligt tillstånd.

En nätgemenskap kring bilden av ett Sverige på väg mot kollaps existerar utifrån väldigt olika förutsättningar i traditionella sociala medier jämfört med anonyma onlineforum. Även om de stora sociala mediejättarna tagit emot mycket kritik för att inte ha rensat bort inte bara oerhört stötande material av olika slag och kränkande kommentarer, utan rent av olagligt innehåll, till exempel hatbrott, finns det numera olika möjligheter att anmäla innehåll och användare. Det finns också utökade möjligheter för företagen själva att ta bort otillåtet material och även att helt och hållet ta bort möjligheten för deltagande genom *deplattformering* (från engelskans "deplatforming"). Racistiska åsikter om invandrare, åsikter som starkt präglar narrativet om Sveriges kollaps, kan således på olika sätt förr eller senare möta motstånd i de mer traditionella sociala medierna. Onlineforum som i mer eller mindre utsträckning eftersträvar anonymitet och som, utifrån en motivering i yttrandefrihetens namn, minimerar möjligheten att moderera den information som delas utgör däremot en optimal plats för en sådan gemenskap, eller *electronic tribe*, att frodas.

Trots de ovan beskrivna pågående försöken att stävja den negativa utvecklingen av innehållet i traditionella sociala medier kan stämningen där fortfarande bli väldigt hätsk; hat och hot i olika former är alltjämt utbrett. I jämförelse bleknar det innehållet dock oerhört kvickt med det som existerar på online-

forum som 8chan, 4chan eller Voat, där modereringen är minimal och anonymitet tillämpas, eller det decentraliserade sociala nätverket Gab, som bland annat lockat till sig de användare som upplever att de censurerats på traditionella sociala medier, eller till och med utestängts från dem. Även om det finns ett visst inslag av slumpmässighet på forum som ständigt uppdateras, är det ofta ett faktum att ju mer vulgär, stötande och på olika sätt chockerande en startad tråd eller responsen till en uttryckt åsikt är, desto mer uppmärksamhet genereras som en följd av en kombination av deltagarnas beteende och existerande algoritmer.

På samtliga amerikanska siter ovan, där 4chans underforum för diskussioner om politik hör till de större med upp till miljoner unika besökare varje månad, har Sverige och narrativet kring dess pågående förfall varit aktivt under flera år. Som exempel startades under 2018 tusentals trådar på 4chan där Sverige på olika sätt nämndes som underlag för diskussion, ofta med en tillhörande länk till en nyhet i traditionella medier, alternativa medier eller en video på Youtube. Vilka nationaliteter som under 2018 deltog i just dessa diskussioner är omöjligt att fastställa, men utifrån kommentarerna går att uttyda att både svenskar och människor från en rad andra länder fanns representerade. Trots att informationen om besökarnas övriga attribut i vissa fall är väldigt begränsad, har flera analyser visat att en överväldigande andel av dem som vistas på dessa slags forum, vare sig de aktivt deltar i diskussionerna eller enbart tar del av dem, är män.

Konsekvenser

Att olika åsikter om invandring existerar i samhället är dock inget nytt. Vad som är nytt, och som särskilt vissa onlineforum underlättar på ett sällan skådat sätt genom anonymitet, är att människor med mer extrema åsikter betydligt enklare kan komma i kontakt med varandra jämfört med tidigare. En åsikt som tidigare till och med var något som en person höll för sig själv kan man nu genom några klick finna bland hundratals eller tusentals andra på ett forum online. Alternativt kan en radikaliserings ske genom deltagande på forum likt dessa, där upprepad och konstant exponering för särskilt de anonyma forumens logik mot det mest extrema och det mest chockerande innehållet skapar filterbubblor som kan vara svåra att värja sig emot.

Dragningen till att vara del av en väletablerad *electronic tribe*, där deltagande tack vare ett specifikt utvecklat ord- och bildbruk skapar en än mer övertygande känsla av samhörighet och exklusivitet, skapar alltså förutsättningar för att även de personer som har en mer skeptisk inställning till en extrem åsikt kan ryckas med. Graden av följsamhet hos andra i gemenskapen riskerar att överskattas, och utifrån en önskan om att undvika uteslutning överdriver man sin egen övertygelse i ett forum, varvid en extrem åsikt får betydligt mer fäste online än vad som faktiskt är fallet. En slags falsk konsensus speglar upp sig, när det i själva verket inte alls handlar om en så stor grupp människor som representerar de mest extrema åsikterna.

Av ovan beskrivna situation följer ett antal konsekvenser. Nedan presenteras tre.

För det första erbjuder forum med begränsade möjligheter att ta reda på vem som ligger bakom en startad tråd eller kommentar en väldigt tacksam miljö för infiltrering och påverkan av externa aktörer. Även om deltagarna, särskilt de mer erfarna, kan märka att en viss tråd eller kommentar tycks komma från ett automatiskt konto, en bot, eller att en tråd startats med uppenbart syfte att piska upp stämningen, är det i och med det konstanta uppdaterandet av forumen svårt att ta del av samtliga trådar eller kommentarer i flödet för att skapa en sådan kontroll. I vissa fall verkar onlineforum som 4chan dessutom som en slags inkubator för information som förr eller senare bryter sig ut och tar sig in i till exempel traditionella sociala medier. Vill en extern aktör se till att en viss åsikt får fäste på nätet, vare sig den handlar om ett ifrågasättande av ett lands nationella valresultat eller en extrem åsikt om en specifik folkgrupp, är infiltrering av onlineforum således en effektiv väg. Med det inte sagt att detta inte sker i utbredd form även via traditionella sociala medier – konsultfirman Cambridge Analyticas utbredda påverkanskampanjer via Facebook är ett slående exempel på den potential för påverkan som existerar även via traditionella sociala medier.

För det andra finns det redan en koppling mellan män som tar till faktiskt våld och deras liv online. Även om det är svårt att generalisera kring förövare som begått fruktansvärda vansinnesdåd, i vissa fall massmord, under senare år, har deras beteende online, särskilt i direkt anslutning till att brottet ska begås, blivit en viktig del i att försöka förstå händelseförloppet. Enbart under 2019 kan till exempel det anonyma onlineforumet 8chan kopplas till våldsdåd i tre städer – Christchurch i Nya Zeeland, Poway i Kalifornien och El Paso i Texas. I de här tre fallen valde förövarna att vända våldet mot andra, helt oskyldiga människor. Risken finns emellertid också att de genom att delta i dessa oerhört destruktiva miljöer online vänder hatet mot sig själva.

Tar man sig tid och faktiskt läser de individuella kommentarerna på dessa forum tar det inte lång tid att se tecken på utbredd depression och hopplöshet, som då och då i sig självt ger upphov till diskussioner bland deltagarna. Dagen efter det svenska riksdagsvalet 2018 till exempel, då stämningen i diskussionerna om Sverige på 4chan nådde en verklig botten utifrån en på forumet utbredd uppfattning om att förfallet nu tagit ett stort steg mot förverkligande, konstaterade en deltagare, på svenska, att man måste ”ta denna sidan med en nypa salt. Majoriteten av människor som vistas på denna sida hatar sig själva och är självmordsbenägna”.

För det tredje kan utvecklingen gå mot att vissa grupper förflyttar sig ännu längre bort från offentligheten. En ursprunglig idé med offentligheten var att den skulle fungera som en gemensam arena där samhällseliga angelägenheter kunde debatteras, ett slags samhällets seminarium. En fundamental aspekt av en fungerande demokrati är också en informerad och engagerad befolkning, som i så stor utsträckning som möjligt är jämlik i avseendena kunskap och deltagande. Även om det inte är så att traditionella medier och forum för offentlig debatt har förlorat fotfästet, eller att samhället är på väg mot en allvarligt försvagad social sammanhållning, så utgör dagens fragmenterade mediala infrastruktur onekligen en stor utmaning. I en situation, där lojaliteten gentemot den eller de grupper man så starkt identifierar sig med på nätet i kontexten av en ständigt ökande komplexitet och uppmaningar till selektion, ersätts bit för

bit lojaliteten gentemot samhället. Kanske byggs till och med en helt egen of-fentlighet upp. Ifall deltagande i det offentliga samtalet att förlorar i relevans för vissa medborgare, eller förkastas helt och hållet, riskerar med andra ord en fundamental aspekt av en fungerande demokrati att bytas ut mot något annat.

Slutdiskussion

Det finns fortfarande oändliga möjligheter för att påverka utvecklingen mer i riktning åt den ursprungliga optimistiska anda som så tydligt präglade internets tidiga dagar. De socio-teknologiska lösningar som kommer att krävas kommer emellertid inte att se ut som man då föreställde sig. En del i att hitta dessa är att kartlägga utvecklingen och arbeta utifrån de förutsättningar som nu finns för förändring, inte en slags fullskalig reträtt mot en idealbild som hade få chanser att lyckas.

Dagens situation visar att det finns en oerhörd variation i människors upplevelse av internet och att detta är en följd av de många val vi i ett i mångt och mycket kaosartat informationsflöde ständigt uppmanas till att göra. Den visar också att olika teknologiska lösningar för social interaktion online har skapat olika förutsättningar för hur information delas och, i slutändan, skapas, och hur det i dag är möjligt för olika bilder av verkligheten att existera samtidigt, lika verkliga för de övertygade som de är överkliga för dem som ifrågasätter dem. Risker i form av den utbredda påverkan en enskild aktör, vare sig det är en privatperson eller en aktör med olika politiska eller kommersiella intressen, kan ha i detta informationsflöde finns flera exempel på. Det finns även flera exempel på hur deltagande i en slags nutida stamkultur via nätet kan främja extrema åsikter som kan få förödande, oförsvarliga följder i form av hatbrott och våld. Åsikter som i dag har oändligt många möjligheter att frodas långt bort från det offentliga, som i stället ständigt ifrågasätts.

Detta är emellertid i huvudsak inga nyheter. Frågan borde, i kontexten av den problematik denna text behandlar, vara hur det kommer sig att vissa människor, särskilt män, när de gör sina val bland alla de alternativ nätet erbjuder söker sig mot forum som präglas av sådan destruktivitet, negativitet och nihilism. Forum där något som ens eget lands totala kollaps kan framstå som en rimlig och till och med önskvärd utveckling.

Ett svar på en sådan fråga bör inkludera inte enbart perspektiv på individnivå utan även sådana som tar ett betydligt större samhälleligt grepp. Perspektiv som undviker avfärdande av eller raljerande över denna grupp människor som en homogen samling patetiska losers som bor i mammas källare och inte har något bättre för sig än att hata på allt och alla framför datorn. Det skulle antagligen vara svårare att avvisa eller skratta åt denna brokiga grupp människor i fall man möttes öga mot öga i stället för via en skärm. Ett svar som undersöker de utmaningar inte bara unga män utan samtliga, framför allt yngre, medborgare i dag står inför när det gäller att ta sig igenom olika stadier i livet, som ser drastiskt annorlunda ut jämfört med hur det såg ut för tidigare generationer, och som belyser hur svårigheterna att klara av utmaningarna kan göra att man söker sig till en annan, virtuell värld.

Ett svar bör även resonera utifrån en balanserad syn på yttrandefrihet. Den just nu pågående utvecklingen mot att stänga ute folk från deltagande på vissa siter och försöka strypa möjligheterna att tjäna pengar på ens närvaro online, att *deplattforma* användare, har många högst legitima skäl, särskilt när det gäller att motverka brott av olika slag. Problemet är dock att det alltid går att skapa nya siter, nya forum, nya mötesplatser online som tack vare teknologiska lösningar kan erbjuda ett deltagande mer eller mindre dolt från det offentliga. Decentraliserade sociala medieplattformar är redan här. Att stänga ned användare eller hela siter löser alltså inte problemet mer än möjligtvis tillfälligt och riskerar att ytterligare främja ett polariserat narrativ som ifrågasätter samhällets legitimitet och ett demokratiskt styrelseskick.

Ett svar bör slutligen bemöta den konstant ökande komplexitet dagens medborgare konfronteras med i sin vardag med andra narrativ än dem som presenteras på till exempel nätforum och i sociala medier. Medier, i alla dess olika former, spelar här en viktig roll. Det logiska svaret på hur man kan bemöta osanning är att överösa med fakta. Få blir dock övertygade om att de har "fel" genom att bli presenterade "rätt" information – särskilt när de redan är väldigt skeptiska till källan. Fakta bör förstås vara en ingrediens, men ifall vi, som vissa skulle hävda, har nått en punkt där det postfaktiska samhället blivit gällande är det hög tid att tänka nytt. Greppet måste vara betydligt bredare, där ingredienser som vår gemensamma historia, alternativa men inte nödvändigtvis motsatta förklaringar till vad vi just nu upplever, våra demokratiska värden och en vision om vart det är vi egentligen är på väg bör ingå. Svaret måste sträva mot att skapa mening där mening har devalverats och där en framtidsvision lyser med sin frånvaro. Vart *är* Sverige egentligen på väg?

3 Så kan kampen mot desinformationen föras

Annelie Frank

Man behöver inte tillbringa lång stund på sociala medier för att förstå de **M**irrvägar som kan ligga bakom hur många människor bygger sina åsikter och hur de drar sina slutsatser om världens tillstånd. Att det inte är helt ovanligt att medborgare grundar sina beslut om allt från vilket parti de skall rösta på till hur de skall konsumera vardagsvaror på information med högst varierande sanningshalt är en insikt som behöver få större spridning.

Desinformation har förvisso förekommit på olika sätt och i olika former i alla tider där människor har funnits. Psykologiskt har desinformationen triggat människor på samma sätt genom historien: rört upp starka känslor och spelat på rädslor, grupptillhörighet och föreställningen om en gemensam yttre fiende. Detta har upprepade gånger fått förödande konsekvenser för både mänskligheten och enskilda individer.

Problemet med desinformation måste tas på största allvar av alla – även av journalister. Vi kommer alla förr eller senare att påverkas av att det finns sådana omkring oss som bygger sin världsbild på felaktiga grunder. Kampen mot desinformation står förvisso högt på agendan både i Sverige och på andra håll, inte minst inom EU-administrationen inför EU-valet. Stora anslag delas ut till forskning, utredningar genomförs, konferenser hålls och rapporter skrivs – men det behövs mer konkreta åtgärder redan nu. Och det krävs också insikt om att arbetet mot desinformation med stor sannolikhet kommer att vara en ständigt pågående process.

Metoder och strategier för att minska desinformationen och dess skadeverkningar bör därför byggas långsiktigt. Mot bakgrund av detta vill jag föra fram följande förslag:

- Gör medie- och informationskunskap till en integrerad och självklar del av skolans arbete, redan från första klass, med källkritik och informationssökning som en röd tråd genom hela skoltiden.
- Fortsätt påtryckningarna på de stora plattformarna, som Google, Facebook och Youtube, om att de aktivt skall hålla rent från falska konton, hat, hot och sådant som utan tvekan är desinformation. Allt tyder på att det kommer att behövas lagstiftning för att stävja detta.
- Inför ständig vidareutbildning av journalister för att ge dem teknisk kompetens att avslöja desinformation, men också för att förse dem med teoretiska

kunskaper om hur krafterna bakom desinformation fungerar, hur enkelt det är att manipulera sociala medier och hur journalister skall tänka och arbeta för att själva undvika att hamna i desinformationsfällan.

- Se över public service-mediernas uppdrag. Det görs förvisso en hel del utmärkt journalistik av Sveriges Radio och Sveriges Television, men jag efterlyser ändå en mer medveten satsning på genomarbetad, fördjupad och granskande journalistik för att ge medborgarna möjlighet att skaffa sig en mer nyanserad bild av världen. Om inte public service-bolagen har tid och råd – vem har det då? Kanske borde det också ingå i uppdraget till public service att täcka de ”vita fläckarna” i Sverige, det vill säga de drygt 30 svenska kommuner som i dag helt saknar en lokal nyhetsredaktion.
- Ställ genomtänkta krav på de medier som får presstöd, till exempel att det skall vara obligatoriskt att vara ansluten till Pressens Opinionsnämnd och att det skall göras tydlig skillnad i nyhetsförmedlingen mellan material som är redaktionellt, opinionsbildande respektive sponsrat.
- Inrätta en oberoende och fristående faktagranskingsinstitution i Sverige med uppdrag att både göra faktagranskningar och bevaka desinformationsvärlden journalistiskt. Inget enskilt mediehus har förmodligen råd att göra detta, och redaktionella samarbetsformer som Faktiskt.se¹ är inte optimala. För att hålla jämna steg med krafterna som driver på desinformationen måste det finnas fler journalister i Sverige som arbetar med denna granskning på heltid och inte har den som en tillikauppgift vid sidan av sitt ordinarie redaktionella arbete.
- Satsa på att bygga ut forskningen inom området ur flera aspekter: psykologiskt, teknisk utveckling, berättartekniskt, och så vidare.
- Intensifiera rättsväsendets arbete mot hat, hot, hets mot folkgrupp och liknande brott. Det internationella center för att motarbeta hat och hot mot journalister, som Fojo har föreslagit, är också en del av detta.

Till sist: Underskatta inte initiativ i form av respektfulla enskilda samtal! Varje enskild individ som får upp ögonen för hur desinformationen äter sig in i samhället är betydelsefull.

---

¹ Faktiskt.se var ett samarbetsprojekt mellan ett antal nyhetsredaktioner som syftade till att granska de faktauppgifter som förekom i informationsflödena från olika håll under valrörelsen 2018.

4 Det offentliga samtalet och problemet med “falska nyheter”

Kristoffer Holt

Falska nyheter, lösa rykten, desinformation och propaganda har alltid varit en naturlig del av informationsfloran i alla samhällen som haft ambitioner beträffande demokrati och yttrandefrihet eftersom dessa ideal innefattar rätten att säga det som är sant, gott och riktigt såväl som rätten att fara med osanning (liksom att säga otrevligheter och att förolämpa och provocera). Eftersom demokrati bygger på politikerns förmåga att övertyga majoriteten om att stödja deras agendor finns det en uppenbar tendens hos dem som söker maktpositioner att överdriva, underdriva, vinkla och på olika sätt måla en bild av verkligheten som stämmer överens med just deras projekt. Detta är inbyggt i den demokratiska tankens DNA.

Samtidigt innehåller även denna tanke en idé om hur sådant korrigeras: det fria ordet, rätten att säga emot. Åtminstone sedan Platons grott-liknelse har därför problemet med falska verklighetsbilder och “försanthållna felaktigheter” (Kylhammar & Battail 2005) dryftats ingående, och tänkandet kring hur man bäst förhåller sig till sanningsbegreppet utgör en av hörnstenarna i det västerländska tänkandets historia (Nehamas 1988). Insikten om mänsklighetens medfödda epistemologiska handikapp har plågat generationer av tänkare, och de föreslagna lösningarna på detta dilemma har varit fundamentala referenspunkter för utvecklingen av vår civilisation (Jagmohan & Bounds 2008). Handikappet består i vår brist på tid, resurser och intellektuell bandbredd – vi kan helt enkelt inte kontrollera alla påståenden som möter oss på ett sådant sätt att vi kan vara helt säkra på att de stämmer. Pontius Pilatus fråga till Jesus, “Vad är sanning?”, ekar fortfarande genom årtusendena och har inspirerat otaliga utläggningar om vår inneboende oförmåga att i varje stund kunna avgöra vad som är sant och vad som är falskt, till exempel i Bulgakovs roman *Mästaren och Margarita*. Pilatus situation illustrerar på ett tillspetsat sätt detta mänskliga tillstånd: det fanns inget tillfredsställande sätt att svara på frågan i den specifika situationen – ändå måste ett beslut fattas och implementeras och konsekvenserna accepteras.

Tillvaron är ofta ofullkomlig på detta sätt – även i mer vardagliga och inte lika existentiellt utmanande situationer som den Pilatus befann sig i måste vi förhålla oss till en ofullständig och potentiellt falsk uppsättning grundfakta som

vi grundar våra beslut på, fullt medvetna om att vissa av de upplysningar vi har till hands kan vara fabricerade, vinklade eller inte tillräckligt omfattande för att räcka till för att skapa en korrekt bild av verkligheten som i sin tur garanterar att ett riktigt beslut fattas. Detta gäller såväl när vi köper bil, väljer bank som när vi går och röstar – eller beslutar oss för att tro på Gud eller inte.

Inte minst inom medieforskningen har denna insikt länge utgjort en av de grundläggande utgångspunkterna för forskningen. Med massmediernas framväxt i det moderna samhället accentuerades riskerna med massspridning av potentiellt falsk information. Walter Lippmans (1922) beskrivning av journalistikens potential att forma människors bild av verkligheten är en självklar utgångspunkt i introduktionsböcker inom journalistik och medie- och kommunikationsvetenskap. Verkligheten är alldeles för komplex för att en enskild individ skall kunna ha den direkta kunskap om alla aspekter av den som är nödvändig för att kunna fatta ett bra beslut. I dagens informationsamhälle, med ett astronomiskt överskott på information och påståenden, blir oöverskådligheten särskilt påtaglig. Vi är till dels ynkligt utlämnade till att lita på påståenden om sakernas tillstånd som kommer från källor som vi inte kan kontrollera, och sedan använda dessa för att skapa oss en förenklad bild av verkligheten som vi använder för att styra vårt agerande i tillvaron (Lippman 1922).

Men i hur stor utsträckning kan/bör vi lita på att de berättelser vi får höra om saker som ligger utanför vår egen upplevelsesfär verkligen stämmer? När kommunikationsstrategier och teknologier används för att förvrida och omvandla bilden av verkligheten, riskerar vi att bli hjälplösa offer för demagoger och propagandister eller vinklande journalister med politiska eller ideologiska agendor. Denna grundfråga för medieforskare måste ses som den kanske allra mest centrala, särskilt i relation till frågan om mediernas roll i demokratiska samhällen.

“Fake news” på agendan

Mot bakgrund av denna inledande skissering framstår de senaste årens debatt om falska nyheter som en smula anmärkningsvärd. Insikten om att det förekommer information som ser ut som nyheter på nätet och som inte alltid stämmer överens med verkligheten verkar plötsligt ha drabbat såväl politiker som journalister och forskare som en total överraskning. Otaliga konferenser har hållits på temat bara de senaste åren, forskningsfinansiering öronmärks för att studera detta nya och samhällshotande fenomen, projekt lanseras på såväl EU-nivå som på nationell och lokal nivå för att på olika sätt adressera problemet, traditionella nyhetsförmedlare och journalistiska organisationer går samman för att korrigera felaktigheter och göra listor över sajter med falska verklighetsbeskrivningar, experter ombeds att uttala sig om problemet, och gör det ofta och gärna med bekymrade miner och veckade pannor. Det finns få saker som så många är överens om i dag som att falska nyheter är ett stort samhällsproblem och att det är jätteviktigt att motverka dem.

På sätt och vis är det förståeligt. Dagens åsikts- och medielandskap är polariserat och de sociala medierna har inneburit att informationsflödet i det offentliga samtalet blivit mer oöverskådligt och fragmenterat än någonsin tidigare,

med nya möjligheter för organisationer och individer att sprida åsikter och verklighetsbeskrivningar som går på tvärs mot dem som har sitt ursprung i mer traditionella kanaler. Vem som helst kan inse att en sådan situation innebär en ökad risk för spridning av såväl konstigheter som annat. Samtidigt är det onekligen något mystiskt med detta plötsliga uppvaknande och med samstämmigheten i det narrativ som förekommit i nyhetsrapporteringen såväl som i den politiska och vetenskapliga diskursen kring problemet med falska nyheter, eller "desinformation" som många föredrar att kalla det efter att Donald Trump kidnappat "fake news" som fras och gjort den till ett begrepp som främst representerar misstro mot de stora etablerade nyhetsförmedlarna.

Den amerikanska journalisten Sharyl Atkisson är en som delat min nyfikenhet på de bakomliggande orsakerna till att så många så plötsligt började tala om "fake news" som om det vore ett nytt fenomen och som ett akut problem som det krävs kraffttag för att komma tillrätta med. Atkisson pekar i boken *The Smear: How Shady Political Operatives and Fake News Control What You See, What You Think, and How You Vote* (2017) på ett specifikt tillfälle som utlösande för att samtidens blickar kollektivt riktades mot fenomenet. Det var när dåvarande presidenten Barack Obama höll ett tal under den amerikanska valkampanjen 2016 där han identifierade just "fake news" som ett hot mot demokratin och där han även började tala om att motåtgärder var nödvändiga – något som inte riktigt hade varit på tapeten i den offentliga debatten i USA innan dess. Atkisson menar även att Obamas tal, liksom Hillary Clintons liknande uttalanden i kölvattnet efter detta, var en del av en organiserad kommunikationsstrategi, iscensatt av Clintons kampanj i syfte att misstänkliggöra nyhetskällor som var kritiska mot Demokraterna och deras kandidat.²

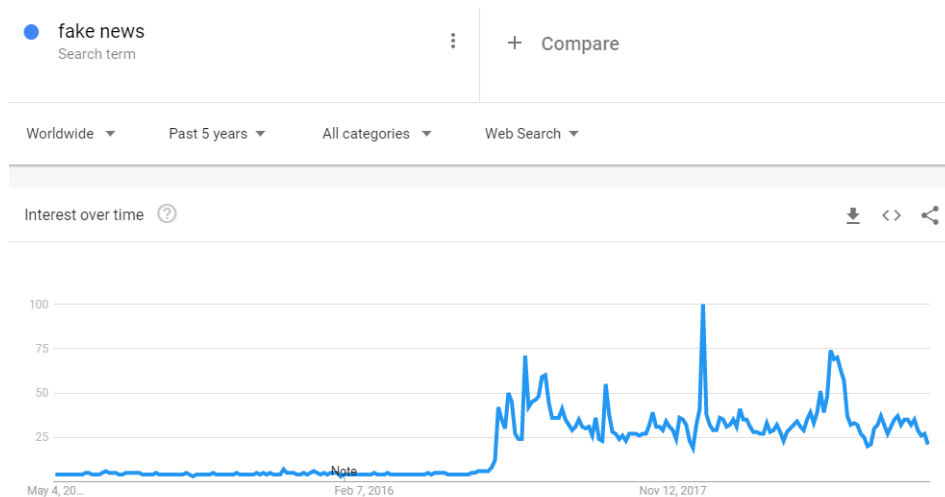
Atkisson är, enligt vad jag rönt från insatta kolleger i USA, till dels en lite omstridd journalist, och jag låter hennes tolkning av de politiska motiven bakom sjösättandet av kampanjen mot "fake news" stå för henne (det hela är utförligt och ganska övertygande beskrivet i hennes bok). Men om vi bara tittar på de påståenden hon gör om själva intresset för "fake news" går dessa ganska enkelt att kontrollera eftersom hon baserar sitt uttalande på en vanlig Google Trends-sökning, som enligt Atkisson tydligt visar vilket genomslag Obamas tal hade för intresset för just denna formulering, åtminstone som sökterm på Google. Tydligast syns detta i USA, men även globalt. Jag dubbelkollade hennes uppgifter och det är mycket riktigt en extremt tydlig uppgång i oktober 2016 (se figur 1 och 2 nästa sida).

Oavsett vad syftet bakom var så är det i efterhand tydligt att "fake news" som förklaringsmodell till olika problem vunnit stor erkänsla. Inte minst som förklaring till att Donald Trump inte förlorade mot Hillary Clinton i valet 2016. Som alla vet har Trump sedan dess erövat "fake news"-kanonen och vänt den mot sina motståndare: CNN, MSNBC, *Washington Post*, *New York Times*, etc., vilket inneburit att själva frasen "fake news" inte längre används på samma sätt. I stället talar man om desinformation, "unreliable news websites" (Poynter.org) eller "misinformation" (FactCheck.org). Tanken är dock densamma, och budskapet är lika entydigt överallt: De som beskriver verkligheten

---

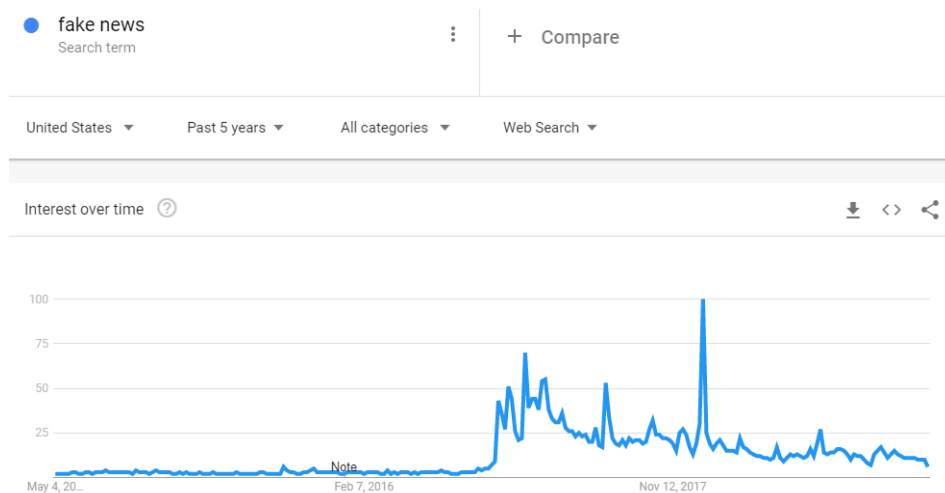
² Enligt Atkisson var det den då nystartade organisationen First Draft som först lanserade begreppet, en organisation med nära kopplingar till Hillary Clintons kampanj.

Figur 1. Intresset för söktermen "fake news" de senaste fem åren (hela världen).

Källa: Google Trends.

Figur 2. Intresset för söktermen "fake news" de senaste fem åren (USA).

Källa: Google Trends.

på fel sätt måste avslöjas, listas och motverkas med alla medel.

Poynter har en av de mest ambitiösa listorna, en sammanställning av fem olika listor över "unreliable sources" (FactCheck, Fake News Codex, OpenSources, PolitiFact och Snopes). I kolumnerna listas domännamnet samt anledningen till att de tagits med på listan ("fake", "bias", "clickbait", "conspiracy", "satire" eller "unreliable"). Bland de utvalda sajterna ryms ryska Sputnik och RT och ökända Infowars sida vid sida med pro-life sidor som Lifesitenews och den konservativa kommentatorn och författaren Ben Shapiros (känd för sin slogan "Facts don't care about your feelings!") Dailywire, liksom arketyper för de allra lömskaste "fake news"-sajterna, Breitbart, som under Steve Bannons ledning stödde Donald Trump under valkampanjen 2016. Inbakat mellan dessa mer kända exempel ryms även diverse konspirationsteoretiker och satirsajter.

Det finns något nästan gulligt i hur etablerade journalister på detta sätt sammanställer listor över farliga sajter som beskriver verkligheten på fel sätt. Problemet är bara att grundprincipen för att svartlista en sajt framstår som tämligen godtycklig. Flera listade sajter är med på listan enbart för att de är klassade som "satire", andra är med endast för att de klassats som "biased". Vissa lever upp till flera kriterier samtidigt: "clickbait", "unreliable" och "conspiracy", till exempel. Men om det räcker med att leva upp till kriteriet "biased" för att hamna på listan, varför är inte alla de stora TV-kanalerna och tidningarna också med? Om "unreliable" räcker, varför är inte varenda skvallertidning också med? Om det är något medieforskare verkligen ägnat mycket tid åt genom åren så är det just att dokumentera och problematisera olika former av bias i nyhetsmediernas rutinmässiga rapportering; nyheterna har till exempel beskrivits som uttryck för alla möjliga sorters förtryckande diskurser gentemot olika minoritetsgrupper. Och varför är det, av de sajter med tydlig politisk inriktning som är listade, uteslutande konservativa mediekkanaler som är med och inte en enda från vänstern? Ben Shapiros Dailywire, till exempel, gör ingen hemlighet av att de kommenterar och levererar nyheter från ett konservativt perspektiv.

Det finns en ganska stor risk att denna typ av initiativ kommer att avfärdas som ett propagandatrick av alla som identifierar sig med någon av de ståndpunkter som finns representerade bland de listade sajterna, vilket ytterligare riskerar att spä på den polarisering som redan är påtaglig i det offentliga samtalet, och ytterligare undergräva förtroendet för de etablerade medierna.

"Fake news" på forskningsagendan

Men hur ser det ut på forskningssidan? Intresset inom forskningen för falska nyheter är också intressant att studera ur ett historiskt perspektiv. En Google Scholar-sökning på den exakta frasen "fake news" får ca 16 500 träffar daterade 1945 eller senare. Samma sökning med intervallet 2016-2019 returnerar 10 980 träffar. Det förefaller alltså som om en ganska ansevärd del av allt som någonsin skrivits om detta har tillkommit efter 2016. När man jämför vetenskapliga artiklar från 2016 och därefter verkar även fokus ha förändrats. Ett fåtal artiklar före 2016 använder begreppet som en beskrivning av desinformation som sprids av illvilliga aktörer (Lazer et al. 2017). I stället handlar artiklarna mer typiskt om frågor som "Video News Releases" (VNR) och falska nyheter som en

form av satir. Ordet “countermeasures” i kombination med “fake news” förekommer i 638 artiklar skrivna sedan 2016, medan ordet endast förekommer i denna kombination i 72 artiklar under perioden 1945-2015. Dessa siffror måste analyseras närmare för att de skall ge en riktigt rättvisande bild, men de ger onekligen vid handen att det förefaller finnas en stark korrelation i tid mellan det plötsligt ökade politiska och allmänna intresset för “fake news” och en dramatisk ökning av forskningsintresset för detta ämne, och att intresset för olika sätt att aktivt arbeta mot det också har ökat.

En annan term som nyligen har använts inom forskningen är "junk news", och även om det inte är så allmänt använt har det också en intressant utveckling över tid. Medan begreppet tidigare främst använts om den övergripande dåliga kvaliteten av många vanliga traditionella nyheter har det antagit en mer specifik betydelse sedan 2016, åtminstone när man tittar på hur det används i vetenskapliga arbeten. Howard et al. (2017) talar om stora mängder felaktig information om politik och allmänna angelägenheter på sociala medier. De påpekar att kombinationen av automatisering och propaganda kan påverka den allmänna opinionen väsentligt. Deras definition av skräpnyheter som har använts för att koda delat Twitter-innehåll under ett antal valkampanjer lyder så här:

Junk News. This content includes various forms of propaganda and ideologically extreme, hyper-partisan, or conspiratorial political news and information. Much of this content is deliberately produced false reporting. It seeks to persuade readers about the moral virtues or failings of organizations, causes or people and presents commentary as a news product. This content is produced by organizations that do not employ professional journalists, and the content uses attention grabbing techniques, lots of pictures, moving images, excessive capitalization, ad hominem attacks, emotionally charged words and pictures, unsafe generalizations and other logical fallacies. (s. 3)

Enligt den här studien delade till exempel fransmännen mindre skräpnyheter under valkampanjen 2017 jämfört med amerikanerna 2016. Denna typ av karaktärisering är emellertid också problematisk på samma sätt som Poynters tidigare diskuterade lista. Om man bara stryker formuleringarna i citatet ovan om att inte anställa professionella journalister skulle många hålla med om att detta är en perfekt beskrivning av ett antal etablerade journalistiska kanaler inom vad som kan kallas “mainstream media”, till exempel CNN. Och enligt forskarnas metodbeskrivning räcker det med att uppfylla några av dessa kriterier för att klassas som “junk news”. Studien är en del av ett större projekt som kallas Computational Propaganda Project vid Oxford Internet Institute, och det här är bara en av många liknande analyser (andra länder som undersökts är bland annat Sverige, Mexiko, USA, Storbritannien och Tyskland). Av deras metodbeskrivning framgår tydligt att det sätt på vilket de kodat det delade Twitter-innehållet under de valda perioderna baseras på en värdering av källan snarare än av innehållet i sig. Med andra ord verkar etablerade nyhetsförmedlare automatiskt uteslutas eftersom skräpnyheterna endast finns som en kategori för kodning av andra källor än etablerade nyhetsmedier. På samma sätt som Poynters lista är problematisk ser vi även inom forskningen att det

finns utrymme för ett ganska stort mått av godtycke när det gäller de kategoriseringar som görs av "fake" eller "junk" news.

Avslutning

Jag vill inte förminska problemet med att det sprids falsk information i syfte att påverka människor enligt olika agendor. Däremot tror jag att det kan vara sunt att problematisera något som liknar flockbeteende inom såväl politik, journalistik som forskning, särskilt när det gäller ett problem som alltid har funnits men som plötsligt börjar diskuteras på ett nytt sätt. Det finns även anledning att höja på ögonbrynen när politiker, journalister och forskare på ett så tydligt sätt pratar samma språk, drar samma slutsatser och föreslår samma åtgärder. Inte minst från ett medieforskarperspektiv väcks en farhåga om hur det står till med den kritiska distansen till den politiska makten och till en stor del av forskningsobjektet: de traditionella medierna.

Att tänka kritiskt när det gäller nyheter kan inte reduceras till att göra listor över nyhetsleverantörer som någon anser vara trovärdiga respektive inte trovärdiga. Att förlita sig på självutnämnda faktagranskare som på olika sätt avslöjar falska nyheter är inte heller en lösning på problemet med vårt epistemologiska handikapp. Ansträngningar som till exempel Snopes, NewsGuard, first-draftnews.org kan kanske tjäna som referenspunkt för de redan frälsta. Men man måste komma ihåg att för andra riskerar sådana projekt att uppfattas som ännu ett sätt att försöka styra den offentliga diskursen genom att definiera "felaktiga" åsikter som "falska", speciellt om dessa initiativ drivs av organisationer och personer som är associerade med den politiska och mediala eliten. För att sådana ansträngningar skall vara meningsfulla måste de inte bara vara utan också uppfattas som trovärdiga och opartiska (Lazer et al. 2018).

Faktum är att det finns en djupt förankrad inställning hos många, särskilt med konservativa åsikter, att så inte är fallet. Den nyproducerade filmen *Hoaxed* (2019), i vilken Sharyl Atkisson bland andra medverkar, är ett bra exempel. Den kontroversielle medborgarjournalisten och alternativmediapersonligheten Mike Cernovich (som var involverad i spridningen av den ökända "Pizzagate"-storyn) intervjuar i filmen ett antal aktörer som har blivit klassade som falska nyhetsskapare och manipulörer på tämligen lösa grunder, och oftast med det uttryckliga motivet att de har fel åsikter.

Filmen illustrerar att det finns en stark och växande motrörelse mot det rådande "fake news"-narrativet, inte minst i alternativa medier. Detta illustrerar tydligt ett av problemen – att det blir väldigt svårt att nå någon form av konsensus om hur man definierar falska nyheter på ett sätt som klarar av att överbrygga ideologiska och politiska motsättningar. Shin & Thorsen (2017) visar i en studie att personer som delar artiklar från olika "fact-checkers" på Twitter ofta är öppet kritiska gentemot de organisationer som gör faktagranskningen, att de systematiskt väljer de artiklar som visar att deras politiska motståndare har sagt något fel och att de undviker att dela artiklar om till exempel politiker som man stödjer – så kallad "selective sharing" (Shin & Thorson 2017).

Litteraturreferenser

- Attkisson, S. (2017): *The Smear: How Shady Political Operatives and Fake News Control What You See, What You Think, and How You Vote*. New York, NY: Harper Collins Publishers.
- Bulgakov, M. (2006): *Mästaren och Margarita*. Stockholm: En bok för alla.
- Howard, P. N., & Bradshaw, S. (2017): *Junk News and Bots during the French Presidential Election: What Are French Voters Sharing over Twitter in Round Two?* COMPROP DATA MEMO 2017.4 / 4 MAY 2017.
- Jagmohan, M. & Bounds, P. (2008). *Recharting Media Studies: Essays on Neglected Media Critics*. Oxford: Peter Lang.
- Kylhammar, M. & Battail, J. (red.) (2003): *På väg mot en kommunikativ demokrati? Sexton humanister om makten, medierna och medborgarkompetensen*. Stockholm: Carlsson.
- Lazer, D. M., Baum, M. A., Benkler, Y., Berinsky, A. J., Greenhill, K. M., Menczer, F., ... & Schudson, M. (2018): "The science of fake news". *Science*, 359(6380), s. 1094-1096.
- Lippmann, W. (2017): *Public Opinion*. London: Routledge.
- Nehamas, A. (1988): "Plato and the mass media". *The Monist*, 71(2), s. 214-234.
- Shin, J., & Thorson, K. (2017): "Partisan selective sharing: The biased diffusion of fact-checking messages on social media". *Journal of Communication*, 67(2), s. 233-255.
- Vargo, C. J., Guo, L., & Amazeen, M. A. (2018): "The agenda-setting power of fake news: A big data analysis of the online media landscape from 2014 to 2016". *New Media & Society*, 20(5), s. 2028-2049.

5 ”Händer det något stort får man veta det på Facebook”

Betydelsen av sociala medier för omvärldskunskapen

Maria Elliot

Det demokratiska samhället bygger på att medborgarna ges möjlighet att delta i och ta del av det offentliga samtal där samhällsfrågor ventileras, där olika problem rangordnas och där tänkbara lösningar kan föras fram och diskuteras. I förlängningen ger detta samtal signaler till politikerna om hur den allmänna opinionen ser ut när det gäller dessa frågor. I en representativ demokrati är med andra ord det offentliga samtalet av avgörande betydelse för en folklig förankring av de politiska besluten.

Medborgarnas medverkan i det offentliga samtalet, oavsett om det gäller i rollen som publik eller i rollen som aktiv samtalspartner, förutsätter emellertid en viss grad av införståddhet med det som händer och sker i samhället. Det är svårt att tala om sådant man inte vet så mycket om; detta gäller både de specifika sakfrågorna och de mer generella villkor som gäller för samhällsprocesserna och den politiska beslutsgången. Detta ger mediernas samhällsbevakning en central ställning i demokratin, som en viktig källa till underlag för allmänhetens kunskap om omvärlden.

Denna ställning har också varit knäsat i det svenska samhällslivet sedan många år. Den formaliserades officiellt i avrapporteringen av 1972 års stora pressutredning, *Svensk press. Pressens funktioner i samhället* (1975), där utredarna slår fast att massmediernas tre huvuduppgifter i det politiska livet är att förmedla information i politiska frågor, utgöra forum för politisk debatt och kommentera och granska det som händer i politiken (s. 19). Det som i utredningen begränsades till den politiska sfären har sedermera kommit att vidgas till att omfatta samhällslivet i stort.

De traditionella massmedierna dagstidningar, radio och TV har således betraktats som avgörande för upprätthållandet av demokratin och det offentliga samtalet. Idag är dock situationen förändrad i många avseenden när det gäller mediernas förutsättningar att utöva de för demokratin så grundläggande funktionerna att informera, granska och främja det offentliga samtalet. Konvergensten inom medievärlden, som medfört att samma medieinnehåll kan nå från många olika plattformar, har medfört att medborgarna/publiken har tillgång till en oerhört större mångfald röster och synsätt än vad som var fallet i den fördigitala medievärlden. Samtidigt har de digitala mediernas kommunikationsteknologiska egenskaper öppnat för en bredare och mer omfattande med-

verkan i det offentliga medierade samtalet, både för enskilda individer som privatpersoner och för företrädare för det civila samhället.

Dessa omständigheter borde bidra till en ökad samhällelig förankring av demokratin och ett ökat politiskt deltagande från allmänhetens sida. Frågan är emellertid om detta verkligen har blivit fallet i praktiken.

I detta kapitel diskuterar jag vad de digitala medierna, och framför allt de sociala nätverksmedierna, har betytt för att ge publiken ökad tillgång till den omvärldskunskap som är nödvändig för att på ett framgångsrikt sätt både förstå och själv delta i det offentliga samtalet. Jag tar upp tre aspekter av problematiken och diskuterar dessa aspekter ur ett användarperspektiv: 1) den problematik som är knuten till *urvalet* av nyheter som den digitala medieanvändaren möter på de sociala medieplattformarna, 2) den problematik som är knuten till *kvaliteten* av de nyheter som cirkulerar i de viktigaste digitala nyhetsmedierna, och 3) den problematik som är knuten till den *kunskapsbildningsprocess* som blir resultatet av den digitala förmedlingsformen för nyheter.

Men först några ord om de sociala mediernas roll i nyhetssammanhang.

Sociala medier som nyhetsförmedlare

Sociala nätverksmedier, som till exempel Facebook och Twitter, har i dag tagit över en stor del av de traditionella nyhetsmediernas roll som nyhetsförmedlare. Detta gäller både i Sverige och internationellt och märks tydligast i de yngre publikgrupperna. Den digitala plattform som är vanligast att använda för att hålla sig orienterad om vad som händer i omvärlden är Facebook. Både i de svenska SOM-undersökningarna vid Göteborgs universitet och i de internationella undersökningar som regelbundet utförs av Reuters Institute vid Oxfords universitet sticker Facebook ut som den vanligaste nyhetskällan bland de unga konsumenterna av digitala medier.

De digitala medierna utmärks generellt av speciella kommunikationsteknologiska egenskaper. Digitala medieplattformar tillåter användaren att konsumera nyheter frikopplat från de gamla mediernas begränsning i tiden och/eller rummet. De ger också användaren tillgång till nyheter i många medier och förmedlingskanaler: den smarta mobiltelefonen tillåter en användare att surfa in på alla digitala nyhetsplatser och där ta del av det fria innehållet. Men kanske framför allt: De digitala medierna öppnar för interaktivitet och egen aktiv medverkan i informationsförmedlingen, både som producent av nyhetsmaterial och som ett led i vidareförmedling av det nyhetsmaterial som cirkulerar på internet.

I de sociala nätverksmedierna ställs denna sista omständighet på sin spets: Inom sociala medier är det användarna själva som genererar allt innehåll, antingen genom att själva producera innehållet eller genom att sprida innehåll från andra källor. Detta betyder inte att de nyheter som sprids i de sociala medierna alltid är en produkt av medborgarjournalistik. Numera har alla stora nyhetsorganisationer egna konton på de vanligaste sociala nätverksmedierna som ett komplement till de övriga förmedlingskanalerna.

Men den del av den unga publiken som använder Facebook som nyhetskälla använder sig inte främst av dessa konton för sin nyhetsförsörjning. Denna grupp av nyhetskonsumenter utgår i stället i stor utsträckning från att dagens

viktiga nyheter dyker upp i Facebookflödet som delade nyheter, förmedlade av andra användare inom nätverket. Den förvissning som många känner beträffande detta har fått medieforskaren Gil de Zúñega att mynta uttrycket *the news-find-me-perception* – föreställningen att händer det något man borde veta kommer man att nås av nyheter om detta genom sina reguljära sociala medier-rutiner, även i de fall dessa rutiner dikteras av sociala skäl, vilket, kanske inte så överraskande, är den överlägset vanligaste anledningen bakom användning av sociala nätverksmedier.

Nyhetsurvalet

När de sociala medierna introducerades och delade nyheter började cirkulera inom nätverken kom nätverksmedlemmarna i och med detta att få en funktion som nyhetsredaktionerna redan hade: att sovra i nyhetsfloden. På nyhetsredaktionerna sker dagligen ett urval av nyheter ur det nyhetsstoff som står till journalisternas förfogande – vissa händelser och omständigheter blir föremål för journalistisk nyhetsrapportering, andra inte. Medieforskarna kallar denna funktion för *gatekeeping*: likt en portvakt (eller, kanske mer adekvat, likt en väktare) avgör journalisterna vilka nyheter som skall få passera till publiken och vilka som stoppas redan vid ingången.

Redaktionerna på nyhetsmedierna utövar fortfarande en sådan funktion. Oavsett om nyheterna publiceras digitalt eller inte, och oavsett om de digitalt publicerade nyheterna görs till föremål för fortsatt spridning inom de sociala medierna eller inte, har nyhetsredaktionerna i ett inledande skede valt de nyheterna som publiken exponeras för. Skillnaden i dag, i och med att nyheter nu delas på sociala medier, är att de sociala medieanvändarna också fungerar som *gatekeepers*. De väljer vilka publicerade nyheter de vill dela vidare och vilka nyheter de avstår från att sprida och kommer på så sätt att få en funktion som en *second gatekeeper*.

De delade nyheter som sprids via de sociala nätverken kan i princip komma från många olika nyhetskällor, till exempel medborgarjournalister som rapporterar om sådant som händer i samhället men som inte är verksamma inom de etablerade nyhetsmedierna. Det har dock visat sig att merparten av de delade nyheterna kommer från just de stora nyhetsmedierna. De nyheter som delas i de sociala medierna återfinns således i stor utsträckning i det nyhetsutbud som publiceras på de etablerade nyhetsmediernas digitala nyhetsplatser. Urvalet av nyheter som cirkulerar inom de sociala medierna får emellertid en annan sammansättning eftersom de användare som delar nyheter själva väljer ut vilka nyheter som de förmedlar till de andra medlemmar inom nätverket.

Detta utgör en risk ett ensidigt nyhetsurval som är i linje med delarens egna värderingar och åsikter. Det finns farhågor att detta kan resultera i det som kallats filterbubblor eller ekokammare, eftersom medlemmarna i ett nätverk ofta redan från början har ett antal gemensamma nämnare. Den relativa bredd som nyhetsutbudet i de stora medierna uppvisar kan med andra ord reduceras eller försvinna i och med de sociala nätverksanvändarnas *second gatekeeping*. Tillgången till olika appar, som ger publiken möjlighet att skraddarsy sin expo-

neringsyta mot en viss typ av nyheter, bidrar dessutom till att bredden av det utbud, som nyhetskonsumenten har som utgångspunkt för delning, inskränks.

Cass Sunstein är en av de samhällsforskare som uttryckt oro för att detta kan leda till en försvagning av den åsikts- och diskussionskultur som är demokratiens livsluft: Att många olika perspektiv kan göra sig gällande i det offentliga samtalet, att sakfrågor och förslag på hur samhället skall ordnas belyses från många olika håll. En sådan pluralism, menar Sunstein, är nödvändig för en livskraftig demokrati. En sådan demokrati förutsätter att medborgarna återkommande konfronteras med åsikter och synsätt som avviker från deras egna och därmed aktivt tvingas formulera argument för den egna ståndpunkten. Ett nyhetsutbud där avvikande åsikter och sakinformation som står i strid med den egna världsbilden är bortrensade riskerar att undergräva denna för demokratin så avgörande komponent.

Det är emellertid inte enbart risken för ett ensidigt nyhetsurval som kan påverka möjligheterna att bygga omvärldskunskap bland användarna av sociala medier – den innehållsliga kvaliteten och inriktningen av nyheterna på de digitala nyhetsplatserna har också betydelse.

Nyhetersnas kvalitet som kunskapsunderlag

Digitaliseringen under 1990-talet medförde en omstrukturering av den traditionella mediebranschen. De tryckta medieformaten kom på efterkälken då både publik och annonsörer sökte sig till de digitala plattformarna. Som en respons på denna utveckling breddade sig de traditionella nyhetsmedierna och inrättade digitala plattformar för nyhetsförmedling vid sidan av de tryckta tidningarna. Samtidigt utnyttjade etermedierna möjligheten att arbeta med skriven journalistik på sina webbplatser. Konvergensen mellan de tidigare så åtskilda förmedlingsformerna tryckt text, ljudåtergivning och framställning av rörlig bild tilltog.

Inledningsvis begränsade sig nyhetsföretagen till att framställa digitala nyheter i ett format som var anpassat till att konsumeras via vanlig datorskärm. Men utvecklingen av den smarta mobiltelefonen möjliggjorde digital nyhetskonsumtion även via mobil och i Sverige använder sig många nyhetskonsumenter huvudsakligen av just mobiltelefon när de tar del av nyheterna, oavsett vilken innehållsplattform de använder sig av.

Detta har medfört att nyhetsföretagen anpassat sin digitala nyhetspresentation till detta. För att effektivisera produktionen görs de digitala nyheter i ett format som är lämpat för mobiltelefon redan i början av produktionsledet. Det nyhetsmaterial som görs för online-presentation konverteras automatiskt för att passa mobilformatet, och det förekommer att journalister redan i den första produktionsfasen – när de väljer vad som skall bli nyheter och hur detta skall presenteras journalistiskt – anpassar sin rapportering till mobilformatet för att underlätta denna konvertering.

En konsekvens av detta är att nyheter som kan presenteras på ett kortfattat och lättöverskådligt sätt premieras när redaktionerna gör ett nyhetsurval för digital publicering. De nyheter som då ligger närmast till hands är som regel av mer lättviktig karaktär, som sportnyheter, rapporteringar om brott och olyckor,

nöjesnyheter – en typ av nyheter som låter sig redovisas på ett summariskt sätt och som inte kräver fördjupning och contextualisering.

Detta har inneburit att nyheter som behandlar mer komplexa samhälls-skeenden, som till exempel politiska beslut, kommit att få en mer tillbakasatt ställning i den digitala nyhetsvärlden, både i onlinetidningarna och på etermediernas digitala nyhetsplatser.

Andra faktorer som påverkar kvaliteten i innehållet är relaterade till den ekonomiska situation som präglar många nyhetsföretag i spåren av medievärldens digitalisering. Ekonomiska svårigheter pressar företagen att skära ned på redaktionspersonalen och premiera billig produktion av nyheter. Detta innebär bland annat att det journalistiska arbetet har tenderat att undvika den kostnadskrävande grävande journalistiken, att tröskeln för att pröva nya former och rutiner för nyhetsbevakning har blivit högre, att benägenheten att bedriva nyhetsarbete på fältet utanför redaktionerna har försvagats och, kanske framför allt, att den tid som läggs på kontroll av källor och fakta har minskat: Att publiken kan följa nyheter i realtid, och också börjat förvänta sig ständiga och färska uppdateringar, betyder att pressen på redaktionerna att publicera snabbt har blivit mycket större. Allt detta har påverkat den journalistiska kvaliteten i negativ riktning, inte bara i Sverige utan även internationellt.

Publikens kunskapsbildningsprocess

Dagens digitala nyhetsmedier erbjuder således ett förändrat nyhetsinnehåll när det gäller samhällsbevakning, ett innehåll som riskerar att fungera sämre som underlag för publikens omvärldskunskap. När det gäller själva kunskapsbildningsprocessen finns även andra avseenden där de digitala nyhetsmediernas utmärkande egenskaper har betydelse.

De digitala nyhetskällornas popularitet, framför allt bland de yngre, har resulterat i nya nyhetsrutiner och användarmönster för nyhetskonsumention – också i den grupp som inte utgår från att de med automatik nås av de stora nyheterna i sitt Facebook-flöde. Även de nyhetsanvändare som söker sig till primära nyhetskällor – onlinetidningarna och etermediernas nyhetssajter – har förändrat sitt beteende när det gäller att ta del av nyheterna.

Det blir allt vanligare att den digitala nyhetskonsumenten bara skummar igenom de summariska rubrikerna på Facebook eller på onlinetidningarnas sajter för att skaffa en överblick över dagens nyhetsutbud – och att de låter saken bero vid detta. Det viktiga är att veta *om* något viktigt har hänt – inte *vad* som har hänt.

Detta är i och för sig inte ett nytt fenomen inom nyhetspubliken. Redan i den masspridda dagspressens ungdom konstaterade medieforskare att behovet att få en överblick över omvärlden i syfte att kontrollera sin omgivning var en faktor som spelade roll för människors nyhetsanvändning. Behovet att känna en viss kontroll genom att ha yttlig kunskap om vad som händer i omvärlden har emellertid blivit mer akut i en värld som blivit mer och mer svårhanterlig och komplicerad och där nyhetsförmedlingen blivit mer global. I dag har vi tillgång till information om vad som händer runt hela jordklotet, vi får pinfärska ögonblicksbilder från naturkatastrofer och krigsskådeplatser och vi kan be-

vaka händelseutvecklingen inte bara via våra svenska nyhetsmedier utan också via CNN, BBC, al Jazeera och andra stora aktörer på den internationella nyhetsarenan.

Att den digitala nyhetskonsumenten premierar överblick framför fördjupning kan således ses som en naturlig reaktion på den digitala nyhetsförmedlingens omfattning, räckvidd och presentationsformer. Vi skummar igenom rubrikerna i onlinetidningen eller på TV-bolagens nyhetssajter, vi är tillfreds med att enbart läsa de korta texter som presenterar nyheten på Facebook utan att klicka oss vidare, vi kanske till och med nöjer oss med notifikationerna i mobilen utan att gå vidare till själva nyheten.

En sådan fragmentarisk bild av skeendena i omvärlden riskerar att få konsekvenser för vår kunskapsbildning. Vår omvärldskunskap kommer att i ökande omfattning utgöra en samling löst sammanfogade informationsbitar, utan sammanhang och kontextualisering. Lösryckt sakinformation om isolerade företeelser får företräde framför levande kunskap.

En sådan kunskapsbildningsprocess innebär allvarliga begränsningar för våra möjligheter att bilda kunskap som medger tillämpning. Det blir svårare att dra slutsatser av det vi redan vet och att urskilja generella principer. Det blir också svårare att använda kunskapen som utgångspunkt för och redskap i praktiskt agerande, till exempel deltagande i samhällsprocesserna.

Sammanfattningvis

De digitala nyhetskällorna, och med stor sannolikhet också sociala nätverksmedier som fenomen, har kommit för att stanna. Lösningen på den problematik som jag berört i detta kapitel består med andra ord inte i att vi återgår till den fördigitala nyhetsvärldens kommunikationsteknologi. Det krävs helt andra motmedel för att stävja risken att människors nyhetsdiet blir alltför ensidig och torftig för att kunna utgöra underlag för den grad och art av omvärldskunskap som krävs i en fungerande demokrati

En möjlighet är att vitalisera det offentliga samtalet på ett sätt som både understryker den demokratiska betydelsen av samtalet samtidigt som det stimulerar människor att använda sig av detta samtal på olika sätt, som aktiva samtalspartners, som mediepublik och som medborgare involverade i diskussioner med andra om vad som är bra och dåligt i samhället och vad man borde göra åt det.

Men detta förutsätter att människor själva känner sig manade att ta del av mångsidig och relevant information, att bygga levande kunskap och att använda denna kunskap i samverkan med andra. Utan sådan motivation kommer ett brett offentligt samtal inte att kunna komma till stånd. Det kommer i stället att fortsätta att vara begränsat till en åsiktselit, som vädrar sina ståndpunkter i de etablerade publika forum som i dag står till förfogande, eller till avgränsade grupper i avskilda samtalsrum på sociala medier, där alla tycker likadant redan innan diskussion kommit i gång.

Detta förutsätter också att alla grupper inkluderas i det publika offentliga samtalet och att alla röster ges möjlighet att höras av alla – inte bara av åsiktsfränder. Detta betyder inte enbart att alla måste vara tillförsäkrade tillgång till

de forum där detta samtal äger rum; det betyder också att alla måste ges grundläggande möjligheter att även tillgodogöra sig innehållet i dessa forum. Tillgång handlar inte bara om att ha möjlighet att ta del av olika typer av medieinnehåll, reell tillgång handlar också om att både vilja och kunna ta till sig detta innehåll.

6 Crowdsourcing som en demokratisk lösning

Kan en utbyggd crowdsourcing inom journalistiken stimulera publiken att både ta del av och delta i det offentliga samtalet?

Kersti Forsberg

För 20 år sedan skulle varje svenskt mediehus med någon slags självaktning bygga relationer med sin publik så att läsarna/tittarna/lyssnarna uppfattade just den redaktionens journalistik som det sociala kittet på orten, som lägerelden eller som gamla tiders kyrkbacke.

Det var i tidningen eller via den lokala radiostationen som gemenskap skulle byggas, angelägna ämnen skulle diskuteras och engagemang skapas. Men det sociala kittet byggdes inte av journalister och publik tillsammans – det var redaktionen som var lägerelden kring vilken människor skulle samlas. Nyhetskonsumenterna fick gärna kommentera och tycka, men att medproducera var det inte tal om.

I dag är lägereldarna så många att det blivit omöjligt att inte gå vilse mellan dem. Och inte ens den mest reaktionära gamla redaktör kan längre tro att man som journalist har ensamrätt på att producera nyheter och information som läses av många. I sociala medier är var man/kvinna sin egen opinionsbildare och/eller ämnesexpert.

Runt om i världen dyker det också upp initiativ för att ta tillvara alla dessa ämnesexperter. Det är viktigt att sluta blunda för att medskapande som metod kan vara ett sätt att få förnyat förtroende från en kräsen publik som inte konsumerar kvalitetsjournalistik ”av gammal vana” varje dag som en självklar del av livet. Kanske kan också crowdsourcing³ vara ett sätt att göra journalistiken angelägnare för fler och därmed också öka betalningsviljan. Kanske kan det gå hand i hand med crowdfunding⁴ eller andra nya sätt att ta betalt för journalistik.

---

³ Crowdsourcing är en metod att lösa problem med, eller söka förslag till problemlösning från, många andra parter. Det kan t ex innebära att skicka ut en öppen fråga till en odefinierad, vanligen större grupp människor. (Wikipedia)

⁴ Crowdfunding är en metod för att finansiera projekt eller idéer genom att söka förskotts betalning från intressenter, ofta via internetbaserade system. (Wikipedia)

Det finns tre viktiga områden att diskutera kring modern journalistik och hur den kan stimulera publiken att både ta del av och delta i det offentliga samtalet.

1. Hur journalistiken kan bygga relationer med publiken och samtidigt öka den journalistiska kvaliteten genom att dra nytta av all kunskap som finns hos enskilda individer.
2. Hur kvalitetsjournalistik blir tillgänglig för alla. Svenska privata mediehus försöker i dag kompensera svikande annonsintäkter genom att ta betalt för sin journalistik även online. Digitala prenumeranter får tillgång till kvalitetsjournalistik, medan de som inte vill eller kan betala får hålla till godo med det som finns gratis online, i många fall i form av medvetet falsk information.
3. Hur utforskningen av nya presentationsformer för journalistiken kan fortsätta och hur man kan utnyttja sociala mediers styrkor och jobba med storytelling⁵ och immersiv journalistik⁶ för att nå ut bredare och till nya grupper.

Att bygga publikrelationer och dra nytta av enskilda individers kunskap

Varför får desinformation och påhittade historier sådan enorm spridning i sociala medier? Vad kan den seriösa journalistiken ”lära” av trollangrepp och påverkanskampanjer? Nieman Lab, Harvards journalistutbildning, listar följande angreppssätt⁷:

- Haka på stora nyhetshändelser och de reaktioner dessa framkallar.
- Förenkla komplicerade skeenden och händelsekedjor och få dem att framstå som enkla.
- Uppmuntra till publikmedverkan: ”Hjälp oss att sprida den här informationen”.
- Ha koll på vad som framkallar starka känslor hos din publik och exploatera detta.
- Få publiken att känna att den är del av något stort: ett avslöjande eller något som verkligen kommer göra skillnad.
- Använd visualiseringar och grafik, gärna rörlig.
- Utveckla ständigt nya publiceringsformer i de sociala medierna.

---

⁵ Att medvetet jobba med ord, bilder och grafik för att bygga en känslomässigt mer berörande historia.

⁶ En presentationsform där man med hjälp av VR-teknik låter läsaren/lyssnaren/tittaren uppleva historien i första person.

⁷ <http://www.niemanlab.org/2018/11/whats-disinformation-doing-right-and-what-can-newsrooms-learn-from-it/?fbclid=IwAR2IGaRm7z7p0jt0JDWWJRkBNqd9ihYidZzrMzh1RRXV2nOZhEnc2rdSKOU>

- Erbjud publiken mer material inom samma ämne, bygg vidare, släpp inte taget.

Flera av de här punkterna är fullständigt på tvärs mot hur den traditionella journalistiken vill se sig. Att lura människor att tro att komplicerade frågor är enkla är inte journalistikens uppgift. Inte heller att exploatera känslor för att öka engagemanget. Men kan det ändå finnas en relevans här, att som journalist eller redaktion fråga sig vad man kan använda för medvetna metoder för att förbättra sig?

Kanske handlar det också om att bli än mer personlig i sitt berättande? Influencers finns med bland de mest tongivande kommunikationsarbetarna i dag, och på *Maktbarometern 2018* utgör unga, vasstungade människor från orter utanför Stockholm majoriteten av topp 30 på den sammanvägda listan (Facebook, Instagram, Twitter och Youtube).⁸ En absolut majoritet av Sveriges journalister bor i Stockholm. Riksmedierna rapporterar sporadiskt från runt om i landet, och då med överväldigande fokus på brott och/eller idrott. Samtidigt bor de största svenska medieproducenterna på Youtube alla ute i landet. Finns det en risk här att bristen på lokalt producerad kvalitetsjournalistik ökar klyftan mellan centrum och periferi? Att centralorter (oavsett storlek) blir symboler för makt och att journalistiken som produceras där känns irrelevant för många människor?

Crowdsourcing skulle kunna vara ett sätt att bygga relation med publiken, att få in fler röster i journalistiken och att utnyttja de sociala mediernas möjligheter till medskapande i realtid; att till exempel låta publiken bidra med frågor till ansvarsutkrävande intervjuer är ett sätt.

Och då måste man släppa in publiken även i seriöst nyhetsarbete och inte bara i form av lättgods eller flört med publiken, vilket i dag är de vanligaste formerna för medskapande. Att SVT går ut den 25 januari 2019 och frågar svenska folket vad de skall göra med sin lön denna dag, då många haft det tufft ekonomiskt, är möjligen kul, men är samtidigt ett sorgligt exempel på hur man inte tar publikmedverkan och riktigt medskapande på allvar.

Här kan man också stanna upp en stund och fundera över varför det är Ivar Arpi, Katerina Janouch och Hanif Bali som klättrar flest placeringar på *Maktbarometern 2018* jämfört med året innan. Finns det en filosofisk eller djupt mänsklig förklaring till varför hatretorik och påhopp gynnas i det offentliga samtalet i Sverige av i dag? Eller är dessa medieaktörer bara extremt talangfulla när det gäller att bygga stor publik och att hålla kvar sina följare i ett järngrepp? Kan seriösa journalister lära något av dem?

Sommaren 2019 ger Central European University en kurs i hur man bygger relationer med sin publik. Man utlovar erfarenhetsutbyte, nätverkande med framgångsrika aktörer, metodutveckling av undersökningsverktyg och teknikutveckling. ”The aim of this course is to provide participants with in-depth understanding of the most effective methods of audience engagement in journalism. The course will have a strong practical element focusing on skills, strate-

---

⁸ <https://www.dagensanalys.se/wp-content/uploads/2018/09/maktbarometern2018.pdf>

gies and tactics used to attract audiences to quality journalism.”⁹ Så klart är det inte en slump att en sådan utbildning startar i år.

Hitta nya betalningsmodeller

Tar folk sin mediekonsumtion på lika stort allvar som sin matkonsumtion? Allt fler är allt mer medvetna om vad de stoppar i varukorgen på Ica eller Coop. Kanske handlar man inte ens där längre, utan hos mindre lokala matkooperativ som säljer närodlat och kött från djur som mått bra. Om man ens äter kött längre...

Kan medieföretagen organisera sig kring frågan om demokrati och det offentliga samtalet för att få fler människor att ta ställning för fri, oberoende och professionell journalistik? På samma sätt som de, kanske, tagit ställning för klimatet i sin matvarukorg. Tidningskoncernen Gota media fick, efter en prenumerationskampanj 2018, ett rejält uppsving i antalet prenumeranter mellan 24 och 40 år, något som milt uttryckt väckte förvåning hos koncernledningen eftersom detta är en erkänt tuff grupp att nå. I en enkätundersökning med de många nya prenumeranterna visade det sig att för många av dem var det en aktivistisk handling att prenumerera på en tidning/sajt.

– De är oerhört medvetna om sin mediekonsumtion och de gör oerhört medvetna val om sin mediekonsumtion. Det är en samhällsengagerad grupp och de använder ord som mitt lokalsamhälle, mitt community och så vidare. Att prenumerera på en lokal dagstidning är ett ”statement” på sitt engagemang, säger Marie Erlandsson, Gota medias marknadsområdeschef, till *Medievärlden*.¹⁰

Några som var tidigt ute med att vädja till människors samhällsengagemang var journaliströrelsen Blankspot. Om allmänheten gav ekonomiska bidrag till organisationen utlovade man i utbyte journalistik från länder och ämnen som traditionella medier undviker eller inte bryr sig om. Genom att ”crowdfunda” för en väldigt nischad typ av journalistik lyckades man finansiera reportage som annars inte skulle ha blivit gjorda, varken av dem eller av någon annan. Blankspot har sedan dess också blivit det kanske tydligaste svenska exemplet på medskapande journalistik. Man ber inte bara sin publik om pengar – man ber dem också att vara delaktiga i framtagandet av journalistiken. ”Vi kallar vår journalistiska metod för deltagande journalistik, eftersom den bygger på ett aktivt deltagande från målgruppens sida. Arbetet sker för tillfället huvudsakligen i de slutna Facebook-grupper vi skapar i anslutning till varje bevakningsområde”, säger Martin Schibbye i den egna boken.¹¹

Ett annat exempel är självklart *the Guardian* som var tidigt ute. I stället för att be människor att bli prenumeranter och/eller låsa in sin journalistik bakom

⁹ https://summeruniversity.ceu.edu/audience-2019?fbclid=IwAR1X9Qr_jIDbdNjARoODjTkGrEch9WZolkB_vhB4c1J7Zi45oZJ0eryTvJI

¹⁰ https://www.medievarlden.se/2019/01/ny-undersokning-det-far-unga-att-prenumerera/?fbclid=IwAR2TWvUFoEsL7pE3qeJgL3_IuNP_jPNmNB7YZ-rLgfWe2s2cAi_TZgtv5ZA

¹¹ ”Utvisad. Den deltagande journalistiska berättelsen om svensk historias största deportationsvåg”. Blankspot, 2017.

betallösningar skapade man möjligheten för alla som gillar deras journalistik att bli "supportrar" – eller medlemmar – av tidningens journalistik. Det kan kosta så lite som ett pund om året, men det *the Guardian* förstår är att ett "medlemskap" är en otroligt mycket mer lojalitetsskapande åtgärd än att någon tecknar en prenumeration. De går ut varje år och frågar sina medlemmar vilka reportage de önskar se på sajten under det kommande året och redovisar också vad som blivit gjort eller inte. På detta sätt bygger de lojalitet och förståelse för journalistikens roll i det demokratiska samhället. Årsskiftet 2018/2019 hade *the Guardian* över en miljon människor i sitt medlemsregister.

Nya presentationsformer för journalistiken

Trots en explosionsartad utveckling av möjligheterna till alternativa berättartekniker, är mycken journalistik väldigt traditionellt paketerad, även digitalt. Men det börjar hända saker.

För en rysk publik har nyhetssajten meduza.io (eller "The Real Russia Today", som de också kallar sig) i flera år jobbat stenhårt med att utveckla alternativa presentationsformer. Spel och frågesporter är två sätt att locka unga att ta till sig seriösa oberoende nyheter om vad som händer i landet. I Zimbabwe jobbar Magamba TV med drypande satir i sina kommentarer om samtiden för att överhuvudtaget kunna publicera regimkritiska inslag utan att riskera att stängas ner. I USA är det många gånger de olika TV-kanalernas vassa talkshowprogram som avslöjar nya politiska förvecklingar inom etablissemangen på ett sätt som når bortom dem som själva tillhör just makteliten.

I Sverige diskuterar medieforskaren Sara Ödmark i en nyligen publicerad artikel hur ståuppare närmar sig samhällsfrågorna i jämförelse med journalister: "It shows that the comedic framing is dramatically more personal and emotional. It is also more thematic and more often on a societal level, while the journalistic news framing is more episodic and on an individual level."¹² Detta, tycker jag, känns kontraproduktivt för möjligheterna att nå ut med kvalitetsjournalistik. Om journalistiken skall förklara världen och bidra till en gynnsam utveckling av det demokratiska samtalet och samhället är det inte rapsoiskt berättande med fokus på enskilda individer som är det bästa angreppssättet.

Vissa menar att immersiv journalistik å andra sidan kan vara trollspöet som får publiken mer engagerad, som bygger förtroende för kvalitetsjournalistik och som öppnar dörrar för ett bredare offentligt samtal baserat på mer kunskap generellt. Att verkligen uppleva en händelse, ett annat land eller en annan människas situation genom VR-glasögon, och kanske även genom sensorer i händerna där du känner textur och temperatur – är det journalistikens framtid?

Dagens Nyheter är kanske den svenska redaktion som jobbat mest med 360-gradersvideo, och de marknadsför dem intensivt i perioder. Personligen tror jag dock att tekniken måste bli enklare, både när det gäller att införskaffa och att använda, innan den slår igenom brett.

---

¹² <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/1464884918820432>

I en undersökning där runt 100 personer djupintervjuades av BBC framkom dessutom att nästan alla föredrog att få sina nyheter i textform – inte som video och inte som podd. Däremot var intervjupersonerna väldigt glada i extra hjälpmedel i texten, som till exempel pop up-fönster med ordförklaringar och kortkorta sammanfattningar, eller att få artikeln utgjord som en lista i punktform.¹³

Lite åt det hållet jobbar Sveriges Television numera, till exempel med underrubriken ”SVT Nyheter förklarar” på sin app där man redovisar förklaringar och fördjupningar.

Lär av dem som gått före. Det kan låta som en klyscha men är inte alltid självklart. I årtionden har man på medie- och journalistkonferenser världen över diskuterat det krympande utrymmet för demokratin/journalistiken och de utmaningar som de gamla betalmodellerna står inför i dag. Men hur mycket har sedan hänt? Hur mycket har man lärt sig och hur mycket har man använt sig av de erfarenheter som presenterats?

Relationsbyggande:

Under de 20 år som gått sedan socialt kitt var ett honnörsord – hur starka och förtroendefulla relationer har mediehusen och journalisterna byggt med sin publik? Lär av till exempel *De Correspondent*, som med crowdsourcing och crowdfunding kom från ingenstans och blev en av Nederländernas mest framgångsrika mediehus. Konstruktiv journalistik, som *De Correspondent* ägnar sig åt, har hånats av många och påståtts vara lull-lull eller inte journalistik överhuvudtaget eftersom man i begreppet tolkat in en agenda att bara underhålla, inte granska eller ställa till ansvar. Men när redaktionen där tar sin publik på enormt allvar, när de erkänner vad den vet och inte vet och varför de, till exempel, väljer att inte publicera något om bomberna i Bryssel ”förrän vi vet vad som faktiskt hänt”, då exploderar storleken av deras följarskara av trogna läsare/medlemmar.¹⁴

Ekonomi:

Papperstidningar som körs ut till alla som vill ha dem, oavsett hur många mil i bil som går åt – hur länge kan det pågå? Alla mediehus producerar i dag nyheter under devisen ”digitalt först”; när har vi fått den totala omställningen till digitalt, inte bara först, utan på riktigt? Lär av till exempel *Breakit* som startade 2015 och som kämpat med näbbar och klor för att få ekonomin att gå ihop. De överlever utan dyra distributionskostnader och levererar journalistik som på de här få åren vunnit både ”Årets digitala tidskrift” 2017 och en guldspade 2018.

Presentationsformer:

Vilken ton vill vi ha i det offentliga samtalet och vilka journalistiska presentationsformer kan användas för att öka respekten och förtroendet? Måste de enskilda journalisterna ta ett större ansvar för dialog med publiken både före, un-

¹³ <https://www.inma.org/blogs/conference/post.cfm/bbc-is-reinventing-news-stories-based-on-audience-testing?fbclid=IwAR2Pd6Am9WnSwXB-XK6ye5zTSBokkSDYXPgoxxpJe9Yz39sWzVqO3I9Q8UI>

¹⁴ <https://baekdal.com/strategy/publishers-need-to-rethink-how-they-define-trust/>

der och efter publicering? Kan tydlig moderering och personlig kommunikation ge ett bättre samtalsklimat? Lär av norska public service-bolaget NRK, som på försök införde en quiz under sina artiklar på sin webbplats. Klarade man inte att svara på ett fåtal frågor om vad artikeln man just läst handlade om gick det inte att dela eller kommentera på sajten. Antagligen skulle den gamla hedervärda regeln att andas och räkna till tio innan man svarar i affekt ha funkat lika bra, men quiz-kravet är svårare att runda.

Sammanfattningsvis både tror och hoppas jag att de privata mediehusens ekonomiska kris lett och leder fram till diskussioner om hur publiken ska involveras, betala för och ta del av seriös, professionell och etiskt grundad journalistik nu och framöver. Nya arbetsredskap och verktyg liksom en (delvis) annan inställning till publiken skapar möjligheter långt utöver de som använts hittills.

7 Språket inte enda hindret för inkludering i det offentliga samtalet

Inga-Lill Bengtsson, Mohamad Kanina, Sofyan Aswad, Moira Ugula och Shawana Badat

Nyanlända som lever mellan två kulturer har lågt deltagande i det offentliga samtalet. De finns de som inte kan eller vill delta. Det finns två delar för att klargöra grundproblemet: exkluderingen eller uteslutningen å ena sidan, å andra sidan det offentliga samtalet. Förmågan eller viljan beror dels på det politiska systemet, dels på den medvetenhet som finns i ett samhälle. Avsikten med en tidning som *Kb Mosaik* är därför viktig för att öka förståelsen och öppenheten mellan olika grupper, både i sociala medier och andra plattformar.

Kb Mosaik startades som ett samarbetsprojekt mellan flera lokala aktörer i Skåne. Den utlösande faktorn var en lokal mediehändelse sommaren 2015. En man som vikarierat i många år på förskolor i Kristianstads kommun misstänktes för att vara pedofil. Polisens utredning slog fast att ett 20-tal barn på flera förskolor varit utsatta. *Kristianstadsbladet* rapporterade under en längre tid om både misstankarna och senare rättegången. Mannen dömdes till flera års fängelse.

Många föräldrar var oroliga för om deras barn blivit utsatta, även föräldrar som inte förstod svenska väl. *Kristianstadsbladet* publicerade en sammanfattning på arabiska på webben och i papperstidningen. Det inträffade sådde ett frö till en misstanke om att nyheter och viktiga samhällsfrågor inte når alla som bor i spridningsområdet. Även Sparbanksstiftelsen var inne på samma linje. Stiftelsens dåvarande ordförande Lennart Ohlstenius konstaterade att segregationen breder ut sig, den kan till och med vara den största samhällsfaran på lång sikt. Resultatet blev *Kb Mosaik*, en tidning på tre språk (lätt svenska, engelska och arabiska). Första numret kom ut i april 2016.

Det offentliga samtalet är inte oproblemiskt

I länder med diktatur är det ett brott att delta i det offentliga samtalet, om det ens finns en öppen debatt om viktiga frågor i samhället. Att anklaga en person i hög position för korruption eller kritisera skolans organisation låter sig inte göras. Straffet kan bli mycket hårt. Det finns diktaturer som tillåter ett visst

mått av offentligt samtal, i den grad som de styrande kan kontrollera det – och strypa det när de så vill.

Straffet eller hot om straff gör att människor håller sig borta från att delta. De är inte intresserade av att delta i eller ta del av det offentliga samtalet, utan i stället fokuserar de på den privata sfären, på familjen och individen. Vi kan ta ”den arabiska våren” som ett exempel. ”Den arabiska våren” visade hur människor blev engagerade efter en lång tid av ointresse av det offentliga samtalet. Spridningen av sociala medier hjälpte människor att prata öppet med varandra, något som utvecklades till ett utbyte av åsikter och ett ökat deltagande.

Men erfarenheten visade oss också att det fanns människor som snabbt blev radikala när de använde sociala medier. Här finns ett problem: Debattörer som visste att de inte vill ha diktatur men inte vad de önskade som alternativ. Det fanns sådana som påstod sig vara för demokrati men som i själva verket var för radikala militära lösningar. Därmed blev många människor tvungna att exkludera sig från de samtalen. En rädsla för att yttra något överhuvudtaget, för eller emot, bredde ut sig.

Det fanns andra nackdelar också, bland annat för dem som tror att det räcker med offentliga samtal på sociala medier för att ta del av nyheter, debatter och information. På sociala medier är det lätt att sprida felaktig information som sanningar, onyanserad propaganda utan några källhänvisningar och påstå att något är svart eller vitt, utan nyanser. Det kan man inte som journalist – då har man etiska regler att följa och det finns oftast en ansvarig utgivare som kan ställas till svars för det som publiceras. Ett annat problem med sociala medier är att de som tar till sig kommunikationsteknologin lätt kan bli ledare – teknologin ger dem ett övertag, oberoende av vilken sida de står på, för eller emot demokrati.

Det finns de som tycker att det inte spelar någon roll om de deltar i det offentliga samtalet, eftersom detta samtal ändå inte leder till demokrati eller rättvis representation. Andra vågar inte delta på grund av hot och trakasserier. För många är språket självklart ett grundläggande hinder. Ytterligare ett problem är den intensifierade individualism som präglar det postdemokratiska samhället. Det offentliga fältet blir präglat av den individuella vinkeln. Resultatet blir att det som är bra för mig är bra för samhället!

Vi kan heller inte ignorera underskottet på demokrati med brist på reell representation av samhällets olika grupper i riksdagen, i företag och i föreningar. Det finns inte många nyanlända eller personer med utländsk bakgrund i bolagsstyrelserna.

I demokratiska länder finns det grupper som lever mellan två – eller fler – kulturer. I allmänhet är deras deltagande i det offentliga samtalet lågt på grund av att de inte lär sig språket tillräckligt bra. Även om de har jobb och klarar sig i samhället behöver de behärska det svenska språket bättre för att kunna medverka i det offentliga samtalet. Deras brist på kunskap om samhället och om medierna i Sverige bidrar också till att de exkluderas – många är vana vid att medierna är styrda av makthavare som använder dem som propagandaorgan.

Det som behövs är information och kunskap om det svenska samhället och de svenska medierna. Så fort de människor anlant till Sverige bör de få mer information om Sverige i den obligatoriska samhällsundervisningen, både om hur samhället är uppbyggt och om press och yttrandefrihet.

Den viktiga källkritiken

Källkritik är också viktigt. *Kb Mosaik* är en tidning på tre språk som försöker överbrygga klyftor och väcka intresse för frågor i samhället. Vad pratar folk om på stan, vilka beslut fattas som påverkar alla som bor i regionen? Det finns reportage om nyanlända som hittat en praktikplats eller ett jobb, eller som har startat ett företag, och om hur de har gått tillväga, vilka problem de har stött på och hur de har löst dem. Även ämnen som gäller sådant som kan vara källa till problem i samhället tas upp.

Tidningen har vid flera tillfällen noterat hur rykten som sprids i sociala medier blir sanningar. Ett exempel är från hösten 2017. En arabisktalande familj i Halland fick sina barn omhändertagna. En filmsekvens som visade hur polis bistod socialtjänsten med brysk hantering lades ut i sociala medier. Snart hade filmsekvensen 1,1 miljoner visningar, med påföljden att ett rykte spred sig om att myndigheter kan omhänderta barn hur som helst i Sverige. Al Jazeera gjorde ett inslag och flera arabisktalande grupper i sociala medier skrev om händelsen. I svenska medier var det tyst. Det parallella samhället är ett faktum.

Ett annat exempel är en ung, nyanländ man i 20-årsåldern som engagerade sig politiskt i Hässleholm. Han var mycket engagerad. Som representant för ett område med låg utbildningsnivå och hög arbetslöshet fick han fler kryss på valsedeln än någon annan i sitt parti i kommunvalet 2018. Men på grund av antisemitiska uttalanden som han gjort i sociala medier när han var 16 år utslöts han ur partiet. I stället för att vara en stark kraft i sitt parti vänder han nu politiken ryggen.

Att nå ut med samhällsinformation

Inför valet 2018 presenterade *Kb Mosaik* alla partier som ställde upp i kommunvalet i två kommuner: Östra Göinge och Kristianstad. Tidningen bad partierna om att få deras valplattformar på lätt svenska. Få om något parti hade sina mål och ambitioner nedskrivna på lätt svenska. Några partier hänvisade till sina partiprogram på riksnivå. De lokala partiprogram som vi fick hade en omfattning på allt från en A4 sida till 18 sidor, dessutom på ett språk som i de flesta fall var svårt. Det finns många grupper i Sverige som har svårt för att ta till sig skriven text. Det gäller såväl nyanlända som människor med olika funktionsnedsättningar. *Kb Mosaik* valde att göra en kort sammanfattning av parti-programmen. Dessutom fick partierna betyg i två avseenden: ett för hur lätt deras program var att förstå och ett för hur konkreta mål de hade. Att döma av kommentarerna om våra betyg från politikerna stämde språket i valprogrammen till eftertanke inom partierna.

De som har rösträtt men av olika skäl inte kan ta del av samhällsinformation är utelämnade till andra. De vänder sig till en person som är en auktoritet inom gruppen för att få tips om vilket parti de skall rösta på. *Kb Mosaiks* medarbetare fick sådana frågor vid ett flertal tillfällen: "Vad röstar du på, vad tycker du att jag ska rösta på?" I bästa fall blir valet ett lotteri – i sämsta fall litar väljarna på formella eller informella ledare, eller på personer som utnyttjar situationen.

Tidigare har valdeltagandet varit lågt i bland annat stadsdelen Gamlegården i Kristianstad. Där finns två valdistrikt. Vid valet 2014 deltog 59,0 respektive 59,1 procent av de röstberättigade i kommunvalet. 2018 var valdeltagande 62,5 respektive 65,4 procent. Det krävs fler insatser för att höja valdeltagandet och öka intresset för demokrati. Många menar att man måste tänka utanför boxen. Vi på *Kb Mosaik* påstår att det kan fungera att tänka innanför. Det går bra att använda gamla beprövade tekniker och sätt att nå ut. *Kb Mosaik* tar emot studiebesök, vi är ute och pratar med olika grupper om yttrandefrihet, pressfrihet, källkritik och pressetiska frågor. Papperstidningen används av flera SFI-lärare i undervisningen och på språkcaféer runt om i kommunerna. Dessutom har det höjts röster som önskar att tidningen ges ut på ännu fler språk.

Via webb, sociala medier och papperstidningen ökar intresset för samhällsfrågor, vilket vi tror på sikt kommer att leda till ett ökat intresset för att delta i det offentliga samtalet. Vi har till exempel fått förfrågningar om att ta in insändare, vilket vi av praktiska skäl hittills inte klarat av att göra.

Så arbetar *Kb Mosaik*

Kb Mosaiks redaktion ligger på Gamlegården i Kristianstad. Gamlegården är ett av de områden som polisens nationella operativa avdelning, Noa, klassificerar som utsatt (även Charlottesborg, där tidningen också ges ut, är ett utsatt område). Redaktionen öppnade i september 2016 och fungerar som vilken annan lokalredaktion som helst. Numera kommer det in personer som har bekymmer med att få ut lön från mindre nogräknade företag eller som vill klaga på orättvisa P-avgifter – eller ge tips på frågor som behöver dryftas.

Att arrangera debatter/samtal hör också till vår verksamhet. I en serie med samtal, Snackbar, deltog *Kb Mosaik* i ett samtal 2017 med rubriken "Hur länge är man nyanländ?" I mars i år var samtalsämnet "Slöja eller inte slöja" där två kvinnor, en med och en utan slöja, fick förklara sina val. Det blev ett nyanserat samtal, förhoppningsvis början till fler nyanserade samtal i andra sammanhang.

Samtalet hölls i Kulturkvarteret, som är öppet för alla. Stadsbiblioteket och konserthuset ligger där, med ett stort utbud av konserter och föreläsningar. Få nyanlända tar del av utbudet i Kulturkvarteret, också detta ett skäl till att arrangera fler evenemang som kan locka fler grupper i samhället än de som redan söker sig dit.

Journalisten Sofyan Aswad spred sin krönika "Slöja står inte i strid med jämställdhet" i Facebookgruppen "Stå upp för Sverige" med över 200 000 medlemmar. I flera dagar hade redaktionen fullt upp med att bemöta märkliga inlägg, bland annat från personer som inte ens ville läsa texten utan hade sin åsikt klar. "Åk hem med dig", personliga påhopp och trakasserier postades i gruppen.

En positiv sak fick trots allt inlägget som följd. En kvinna ville bli Sofyans vän, "du blir min första muslimska vän", skrev hon.

Det gäller att vara tydlig. Det här accepterar vi i Sverige, det här är inte ok. Vi håller hårt på våra värderingar om jämlikhet, jämställdhet och frihet att välja religion och sexuell läggning, flickor och pojkar skall behandlas lika. Det får

vi inte tumma på. Men möta och bemöta med respekt är nyckelord. Framförallt i sociala medier är det en brist.

Det finns säkert fler åtgärder som ökar intresset och möjligheten till ökad inkludering i det offentliga samtalet. Öppnar vi inte upp för det goda offentliga samtalet över kultur- och språkgränser är risken stor att segregationen ökar än mer och parallellsamhällen breder ut sig, något som bäddar för en utveckling som äventyrar ett demokratiskt samhälle.

Författarna

Inga-Lill Bengtsson, Mohamad Kanina, Sofyan Aswad, Moira Ugglå och Shawana Badat: Medarbetare i redaktionen för *Kb Mosaik*, en lokal gratistidning i Kristianstad och Hässleholm med nyanlända som huvudsaklig målgrupp.

Tobias Bromander: Fil.dr. i statsvetenskap, Linnéuniversitetet.

Maria Elliot: Fil.dr. i journalistik och masskommunikation, Linnéuniversitetet.

Kersti Forsberg: Verksamhetschef på Medicinstituttet Fojo, Linnéuniversitetet.

Annelie Frank: Projektledare för Faktajouren på Medicinstituttet Fojo, Linnéuniversitetet.

Kristoffer Holt: Docent i medie- och kommunikationsvetenskap, Linnéuniversitetet, och Gulf University for Science and Technology, Kuwait.

Emma Ricknell: Doktorand i statsvetenskap, Linnéuniversitetet.